

Sthyr på Fyn

– et kontroversielt bispeskifte 1899/1900

Af Ole Hyldegaard Hansen

Indledning

Hans Valdemar Sthyr (1838-1905) er en af dansk kirkelivs mest besynderlige skikkelser i sidste halvdel af det 19. århundrede. Som en af de få opnåede han at beklæde flere kirkelige og politiske top-poster (professor, biskop og kultusminister)¹ og i modsætning til mange af sine samtidige fra det kirkelige område, var han politisk aktiv og kombinerede i flere perioder sin embedsgerning med rigsdagsarbejde.²

Sthyr's motivation for denne parallelvirksomhed var, at kirken skulle være repræsenteret i rigsdagen, for sådan som de kirkelige forhold var ordnet i forbindelse med Grundloven, så var rigsdagen jo kirkens lovgivende forsamling.

Der var derfor brug for mænd, hvem kirken lå på sinde og som kendte til dens forhold indefra. En anden hjertesag for Sthyr var skoleområdet. I 1894 var han som landstingsmedlem med til at vedtage en ny seminarielov og fik som kultusminister gennemført en ny folkeskolelov 1899.

På det kirkelige område var det så som så med muligheder for egentlige reformer ad lovgivningens vej på grund af tidens fastlåste situation mellem regering og opposition, Folketinget og Landstinget. Sthyr anså det i hvert fald for umuligt at få vedtaget kirkelige love for enkeltområder uden straks at få inddraget hele kirkeforfatningsspørgsmålet. Derfor blev det ved mindre ting, der kunne ordnes administrativt som f.eks. en mindre revision af salmebogen og oprettelsen af et ekstra stiftsprovsteembede på Sjælland til aflastning af biskoppen ved visitatserne, da der ikke kunne opnås enighed om en egentlig deling af det store stift.

Selv om Sthyr ud fra sine embedshverv og tillidsposter – med de muligheder, der lå deri – havde kirken som sit hovedområde, så vir-

kede han både for kirkens og skolens ve og vel, men opnåede paradoksalt nok alene en egentlig anerkendelse for sit virke fra skolens side, i det folkeskolelærerne efter hans død satte ham et mindesmærke på hans grav i Nykøbing F. I de kirkelige kredse blev han derimod aldrig rigtig anerkendt hverken i sin samtid eller af eftertiden, men huskes primært som manden med det lidet attråværdige eftermæle.³

I Dansk Biografisk Leksikon giver kirkehistorikeren, Dr. theol. *Bjørn Kornerup* således en af de mere diplomatiske karakteristikker af Sthyr, idet han skriver.

Mere i kraft af *tilfældige omstændigheder* end i kraft af *glimrende evner* nåede han frem til betydningsfulde stillinger, men han viste arbejdsomhed og god vilje.⁴

Den episode, som Sthyr især er blevet husket for, og som her skal undersøges nøjere, er besættelsen af bispeembedet på Fyn 1900 eller rettere de forudgående begivenheder.

I Fyens Stiftsbog skriver biskop *K.C. Holm* således, at folkevitsen sagde: »Christian den 2. satte Fyn over styr, mens Christian den 9. satte Sthyr over Fyn«, da Sthyr blev udnævnt til biskop, efter at embedet påfaldende længe havde været holdt ledigt.⁵

Der er i det følgende ikke tale om et forsvarsskrift for Sthyr, men om en undersøgelse af forløbet fra bispeembedet på Fyn bliver ledigt til det genbesættes ud fra de forhåndenværende kilder. Interessen for denne episode i danske kirkehistorie på overgangen til et nyt århundrede er blevet vakt pga. det tvivlsomme og temmelig ensidige eftermæle, som Sthyr har fået hæftet på sig, så man som iagttagere må spørge sig selv: Er dette berettiget eller kan andre faktorer have spillet ind, f.eks. divergerende kirkesyn eller personlige aversioner i f.h.t. Sthyr hos de, der formede hans eftermæle. Og endelig, kan man definere »tilfældige omstændigheder« og »glimrende evner«, jf. Kornerups karakteristik? Disse spørgsmål har været drivkraften til at gennemgå selve forløbet, og bl.a. se på sammenhængen mellem bristede forhåbninger, offensiv kirkepolitik samt afprøve Sthyr's motiver for skiftet. Men først til det historiske forløb.

Forhistorien – biskop Steins afskedsbegæring efter længere sygdomsperiode 1898

Det var en meget afholdt og respekteret biskop, der i 1899 tog sin

afsked fra Fyn pga. svagelighed. *Harald Stein* var ti år tidligere nærmest blevet kåret til biskop C.T. Engelstofts afløser på Fyn⁶.

Allerede i 1883 havde Stein været på tale som bispeemne på Sjælland, men valget faldt dengang ud til fordel for den daværende biskop *Bruun Juul Fog*⁷ i Århus.

Da biskop Fog i 1894 ønskede at trække sig tilbage, så han imidlertid gerne Stein som sin efterfølger for at undgå den grundtvigske bispekandidat, provst *T. Skat Rørdam*⁸ fra Holmens kirke. Fog meddelte både kongen og ministeren sit ønske og opfordrede samtidig kraftigt Steins gode kollega og fortrolige ven – biskop *Swane* i Viborg⁹ – til at arbejde for at få Stein til at sige ja.

Selv om Stein både var bæret og overvældet over tilbudet om den ærefulde sjællandske bispestol, var han samtidig tilbageholdende:

»en usynlig Haand holder mig tilbage og en stærk Røst i mit Indre tilraaber mig 'Overskrid ikke de dig tilmaalte Grænser, og overtag ikke et Embede, som du ikke kan magte!«¹⁰

Stein anså sin utilstrækkelighed i faglig lærdom, som hidtil havde været et ufravigeligt krav til Sjællands biskop, og det manglende, men nødvendige fodfæste blandt præster og lægfolk i menighederne på Sjælland, men især i København som væsentlige hindringer for at kunne blive den samlende skikkelse, der var brug for¹¹.

»Talegaver er ikke nok, og styrelsens evne udretter intet, når den møder viljer, der ikke VILLE lade sig styre, eller er krænkede over, at de ikke skulle styres af EN ANDEN.«

For Stein var det væsentligere, at det var personen end embedet, der forenede indflydelse og ansvar. Han tvivlede personligt stærkt på, at han ville kunne gøre sin indflydelse gældende i »den københavnske hvepsere« og havde derfor ikke synderlig lyst til at skulle stikke sine hænder deri¹².

Trods det officielle tilbud om bispestolen fra ministeriet, og biskop Swanes ihærdigste forsøg på at overvinde Steins betænkeligheder og fastholde hans pligt til at sige ja (for tænk nu, hvis Rørdam vægrede sig, eller kongen og regeringen slet ikke ville have ham eller turde udnævne ham. Hvem kunne man så risikere at få i stedet?), så afslog Stein tilbudet og forblev på Fyn.¹³

Det var således en afklaret og lettet biskop, der skriver til sin gode ven, efter sagens afgørelse:

»...kjære Biskop Swane, der er faldet Ro over mig, og ikke blot

udvortes Ro, saa jeg føler, at jeg nu med faste Trin kan træde paa Fyens Jord, men ogsaa den gode samvittigheds Fred er falden over mig; jeg kunde og burde ikke have handlet anderledes. Var jeg bleven »forceret« igjennem ved Kongens Højtryk og Fogs Ønske, var jeg bleven en hjælpeløs Mand....jeg vidste forud, i hvilken Grad baade Kjøbenhavn og Sjællands Stift er »rørdamiseret«. Nu er *Ansvar* og *Indflydelse* forenede, saaledes bør det være. For *mig* har Sagens udfald ikke været en Skuffelse, men en Beroligelse. Det ærefulde Tilbud har været hos mig. Kongen har viist mig stort Hensyn, mange af de Gejstlige, jeg agter og ærer mest, har viist mig Tillid, og dertil kommer, at Stemningen paa Fyen er bleven mig dobbelt god, efterat jeg nu ligesom paany er bleven udnævnt til Fyens Biskop.«¹⁴

Stein fortrød ikke sin beslutning. Han var tilfreds med sin gerning paa Fyn og følte sin position styrket af den udgang, som bispevalget paa Sjælland fik.

Syntes Steins bispegerning saaledes styrket, begyndte hans kræfter snart at svækkes. Hans helbred havde aldrig været stærkt, hans arbejde havde i mange år været overvældende stort, nu begyndte gigtten at melde sig som en forløber for den hjertesygdom, der få år senere udviklede sig hos ham. Dertil kom hustruens sygdom og død i foråret 1898.

Stein følte sig paa daværende tidspunkt så svag, at tanken om afskedigelse ikke længere var ham fremmed, idet han anså en fungerende biskop, der ikke kunne visitere eller ordinere eller tåle at modtage mange besøg, for en uting.¹⁵

Stein regnede ikke selv med at leve året ud, hvilket han forberedte Kultusminister Sthyr paa i et brev, hvori han orienterede om sin tilstand:

Odense Bispegaard 23/10 1898.

Kjære Hr Kultusminister Sthyr

Jeg skylder Dem som min kjerlige Foresatte Regnskab for Tilstanden herom; men da Lægen paalægger mig største Begrænsning i denne tid med Hensyn til Læsning og Skrivning, maa det skee i al Korthed.

Selv venter, haaber og beder jeg, at Herren snart i Naade vil frie mig ud fra »Denne Jammersdal«; men jeg er maaskee ikke endnu »prøvet tilfulde«, og maa derfor øve mig i Taalmodighed, indtil

Guds Time slaar. Stiftsprovst Balslev har jo for ikke lang Tid siden paa mine Vegne talt med dem om Sagernes Stilling. Lad mig nu blot ogsaa skriftligt sige Dem mine Tanker.

Døer jeg inden Aarets Udgang, er jo Sagen dermed ordnet af Gud; men *overlever* jeg Aars-grændsen, *beder jeg om Afsked*, og da fra *1. Maj* at regne; thi 1) kan jeg ikke bryde op herfra midt i Vintrens Kjærne; 2) kan jeg ikke skaffe, for en svag Mand egnet Lejlighed i Kjøbenhavn førend til April; 3) vil jeg gjerne gaa af og flytte til *1. Maj 1899*; jeg blev udnævnt fra *1. maj 1889* at regne, og vilde da have været Fyens Biskop i 10 aar. At jeg maa nedlægge Embedet i nær Fremtid, er for mig givet, og mine nærmeste Kjære ere ganske enige med mig heri. Jeg lider af Vattersot, som idelig maa bindlægges, men kan og vil iøvrigt ikke meddele min Sygehistorie. Dr. Haslund er mig en trofast Læge, og baade Dr. Mygge og Prof. Gram ere jo blevene raadspurgte. Selv lægger jeg ikke Skjul paa, at – dersom Gud ikke har kaldt mig i Naade forinden – saa »gaaer jeg af« til Foraaret. Stiftsprovst Balslev yder mig trofast Støtte, og »Tjenesten« skal forhaabentlig ikke blive lastet i den Tid, som jeg endnu har tilbage i mig i det mig kjære Embede.

K-Herre, Stiftsamtmænd Heltzen er for Tiden alvorlig syg (Brandbyld i Nakken) og Fyens Stifts øverste Administration kan *meget snart* være en heel anden.

Alt staaer i Guds Haand, men alle Ting ere saare snare for Herren.

Min ærbødige Hilsen bedes bringes Deres Frue; og til Deres Kjære i Havnegade sender jeg ogsaa Hilsener og Tak for Trofast Venskab i gode som i svære Dage.

Deres Ærbødig Hengivne

Harald Stein.¹⁶

Biskop Stein indgav først sin officielle afskedsbegæring den 30.12. 1898, da Sthyr havde bedt ham vente til omkring årsskiftet.¹⁷

Selv om Stein havde håbet, at Gud vilde »entledige ham i Naade«, længe forinden han nedlagde sin Bispestav, varede hans sygdom endnu et år. Det meste af tiden tilbragte han på Diakonissestiftelsens Hospital og endte således sin løbebane, hvor den var begyndt.¹⁸ 05.01. 1900 døde Harald Stein, 59 år gammel.

Hvad nu? Rygter, gisninger, spekulationer – og to ministerielle forestillinger

Inden Harald Stein 18.04. 1899 modtog sin afskedsbevilling¹⁹, forelå der intet officielt om, hvad der skulle ske med Fyens bispestol, men rygter, gisninger og spekulationer af personlig art trivedes i bedste velgående i de kirkelige kredse.

I et brev 01.04. 1899 til vennen *Fredrik Nielsen* skriver biskop Rørdam:

»Med H[en]s[yn]. til Bispevalget her hjemme er endnu intet endeligt afgjort, – eller var det ikke i Tirsdags. Imidlertid kan det vistnok anses som sikkert, at Sth[yr]. vil gaa til Odense, og Schousboe bliver i Aalborg. Efter vedkommendes egen Mening og efter de Planer, der næres om, hvad der skal udrettes i Rigsdagen og andensteds ‘i Løbet af næste Aar’, vil dog Fyn indtil videre blive betjent ved Konstitution, – en Ordning, som jeg bestemt har fraraadet...«²⁰

Spekulationerne var som sagt mange, for hvis rygten talte sandt, hvad skulle der så ske med Lolland Falsters bispesæde, som nu henved to år havde været bestyret ved konstitution. Flere nærede personlige forhåbninger.²¹

Noget hold var der også i rygterne, idet Sthyr var ved at planlægge en mindre bisperokade, der omfattede bispesæderne på Lolland Falster og Fyn.

Sthyr havde 07.04. 1899 skriftligt henvendt sig til den fungerende biskop på Fyn, stiftsprovst *Lauritz Nicolai Balslev* for at høre, om han var villig til at lade sig konstituere som biskop, hvis 1) en anden (provst *Heiberg*, Vor Frue kirke) midlertidigt overtog stiftsprovste- og provstefunktion med de dertilhørende forpligtelser, 2) en ordineret medhjælper kunne antages til hjælp med sognepræsteembedets varetagelse og 3) der blev tillagt ham et konstitutionshonorar fra bispeembedet.²²

Stiftsprovst Balslev meddelte 10.04. 1899 skriftligt ministeriet, at han var villig til at lade sig konstituere på ovennævnte vilkår.²³

Herefter kunne Sthyr iværksætte den idé, som han mundtligt havde haft lejlighed til at fremlægge og drøfte med kongen: at genbesætte Lolland Falsters bispesæde og overflytte den midlertidige konstitution til Fyn!

Der udgik således 15.04. 1899 to forestillinger fra kultusministeriet til kongelig godkendelse, der indbyrdes henviste til hinanden

gående på hhv. beskikkelse af en biskop over Lolland Falsters Stift og biskop Steins entledigelse med en nådesbevisning samt bispembedets foreløbige besættelse ved konstitution.²⁴

Med henvisning til kgl. Resolution af 28.06. 1897, hvori en midlertidig konstitution af Lolland Falsters bispeembede var bifaldet, begrundede Sthyr sin forestilling til kongen med, at der nu var forløbet henimod 2 år. Selv om provst Assens havde bestyret embedet på en meget tilfredsstillende måde, var Sthyr indstilling, at det nu burde genbesættes fra 01.05. 1899.²⁵

Som ny biskop over Lolland Falsters stift pr. 01.05. 1899 med de forpligtelser, der måtte følge med en udvidelse af stiftets omfang i forbindelse med en eventuel deling af Sjællands stift indstillede Sthyr sognepræst i Tranekær på Langeland *Henrik Christian von Leunbach*, »en ualmindelig samvittighedsfuld Embedsmand, en nidkjær og begavet Præst, hvis troende Forkyndelse og kjærlige kristelige Færd altid har vundet de M[eni]gh[e]der, i hvilke han har virket. Han er en i vide Kredse højagtet og elsket Mand, der hører til en af de ædleste Præsteskikkelser vi have. At han ikke tidligere er bragt i Forslag til at beklæde en højere Stilling indenfor Gejstligheden, skyldes formentlig udelukkende, at han i nogle Aar paa grund af Overanstrengelse under sin Embedsvirksomhed i Kolding, var noget skrøbelig af Helbred. Dette har imidlertid nu fortaget sig, og jeg maa efter det nøje kendskab, jeg har til ham i alle Henseender anse ham for baade vel skikket og værdig til at beklæde et Bispeembede.«²⁶

Trods Sthyr varme anbefalinger var Leunbach en temmelig upåagtet person i de førende kirkelige kredse – ja nogle anså ham slet ikke for kvalificeret.²⁷ Hans væsentligste kvalifikation til embedet var sandsynligvis også, at han siden studietiden havde været Sthyr personlige ven²⁸. Leunbach gav da også selv udtryk for, at denne vending i hans præstegerning for ham var ganske overraskende:

»da jeg fuldtud var glad ved min præstelige Virksomhed og gennem Aarenes Løb altid mere voksede sammen med Menigheden, tænkte jeg sikkert at skulle blive her i det naturskønne Tranekær de dage, Gud endnu vilde bruge mig som Præst, men helt uventet fik jeg ved Nytaarstid 1899 Forespørgsel fra Ministeriet, om jeg vilde overtage Gjerningen som Biskop. Saa vidt jeg kan skønne, blev min Hustru et Redskab i Guds Haand til at overbevise mig om, at det var

et Kald fra Gud, som jeg ikke turde afslaa, hvorfor jeg trods alle de Betænkeligheder, jeg i mig selv nærede, og trods min Naturtilbøjelighed til at leve saa stille og landligt tilbagetrukket som muligt, tog mod det gjorte Tilbud«. ²⁹

Ifølge Leunbachs udsagn kan Sthyr's idé vedrørende den rokade, der blev forberedt med de to forestillinger, således ikke være udtryk for en pludselig indskydelse, men må have været i hans overvejelser i længere tid, i hvert fald tilbage til omkring årsskiftet og dermed Steins afskedsbegæring.

Mht. Stiftsprovst Balslevs konstitution som fungerende biskop, påpegede Sthyr, at han var den nærmeste til det samtidig med, at han både var egnet og kompetent til det (han havde allerede varetaget mange af opgaverne under Steins sygdom).

De to indstillinger blev underskrevet og godkendt af kongen 18.04. 1899.

Reaktionerne fra kirkelig side

Grundtvigsk ærgrelse

Fra grundtvigsk side var begejstringen over de trufne ordninger til at overse. Fredrik Nielsen var nedslået over ikke at have fået tilbud om Lolland Falster og endnu mere ked af ikke at komme til Fyn.³⁰ Der var således på ingen måde tale om næsegrus beundring fra den side over udnævnelsen af Leunbach på Lolland Falster og overflytningen af den midlertidig konstituering til Fyn.³¹ Men samtidig erkendte de »spilletts regler«³².

I et brev til Fr. Nielsen 20.04.1899 tilkendegiver Rørdam sin umiddelbare reaktion:

»Leunbach vil utvivlsomt som Biskop vedblive den samme redelige, rare og uselviske Personlighed, som han altid har været, men nogen egentlig Kraft vil han ikke blive: Imidlertid, naar det ikke blev Dem, ved jeg ikke nogen, jeg hellere vilde se paa den Plads end Leunbach: Bispevielsen antager jeg vil finde Sted paa 2den Pinse-dag. Fr. Helveg gaar af som Stiftsprovst, og Assens bliver hans Eftermand. Balslev konstitueres (!) som Biskop i Fyn. Det er ikke heldigt eller godt; men Allershøjstsamme har bedt vedk. at blive i sin nuværende Stilling, hvilken han synes at antage for at kunne vare i Aarevis endnu, – visselig ikke til Bedste, d.v.s. jeg mener, at det ikke er gavnligt, at Ministeriet hænger saa fast ved sin Stilling, uag-

tet der kun er en eneste af dem (Hørring), som respekteres i Rigsdagen. Og jeg kan ikke tænke mig, hvorledes det vil gaae i næste Rigsdagssession«.

Rørdam fandt det ganske utilfredsstillende, hvis Fyns bispestol skulle stå ubesat hen i flere år alt efter, hvor lang tid regeringen kunne blive siddende, men øjnede dog alligevel et opmuntrende element midt i det hele; at Balslev på den måde kunne »habilitere sig som Bispeemne«³³.

Var der således ærgelse og bitterhed at spore blandt de grundtvigske, var der tale om åbenlys harme og vrede i kredsen af præster med tilknytning til Den danske Præsteforening, hvilket ikke var overraskende.³⁴

Konstitution, et gode eller et onde ? – Præsteforeningens adresse og reaktionerne derpå

Stiftelsen af Den danske Præsteforening 1896 havde haft et dobbelt sigte:

1. det rent fag(forenings)mæssige dvs. arbejdet for bedring af præsternes økonomiske vilkår gennem højere lønninger og nådens-årets afskaffelse dvs. den del af embedsindtægten en præst skulle betale sin forgænger og hans familie det første år.
2. At drive kirke(forfatnings)politikken »nedad«, dvs. arbejde for oprettelse af udvidede landemoder og menighedskonventer, der fik del i den indflydelse, det ansvar og den kompetence, der på daværende tidspunkt lå i det biskoppelige kirkeråd, og derved sikre præsterne afgørende indflydelse på provste- og bispevalg.³⁵

På denne baggrund var det indlysende, at de her trufne afgørelser for bispeembederne på Lolland, men vel især for Fyn fra centralt hold (på ministerielt plan med kongelig sanktionering) nødvendigvis måtte være en torn i øjet på en forening, der arbejdede for større decentral kirkelig (præstelig) indflydelse på bispevalget. En reaktion eller tilkendegivelse fra bestyrelsen syntes påkrævet her ved det første bispevalg efter foreningens stiftelse. På bestyrelsemødet i maj 1899 blev det derfor besluttet at udsende en skrivelse til samtlige medlemmer, før man rettede en officiel henvendelse til ministeriet. Det var således ikke meningen, at noget skulle slippe ud til pressen, før protestadressen var afleveret til ministeriet. Det skete imidlertid

og førte til en avisdebat i Kristeligt Dagblad over nogle uger i juni/juli.

Under »Sidste nyt« kunne man således 05.06. 1899 læse følgende:

Fyns Bispestol. I flere Provinsblade er blevet aftrykt en Adresse, Præsteforeningen agter at indgive til Kultusministeren om en snarlig Besættelse af Fyns Bispeembede. Vi finder det utilbørligt, at en saadan Adresse, som er udsendt ganske privat til Præster, er bleven offentliggjort, førend Ministeren har faaet den i Hænde. – Men idet vi udtaler vor Misbilligelse af en slig Journalistik, i hvilken Præsteforeningens Bestyrelse sikkert ikke har nogen Del, skal vi, hvad Sagen selv angaar, bemærke, at der i vide kirkelige Kredse hersker en *stor Misstemning* over Vakancen i nævnte Bispeembede. Og vi nærer derfor det Haab, at Hs. Elsc. Minister *Sthyr*, hvem kirkens Vel ligger paa Hjerte, vil gøre alt, hvad der er muligt, for at det af Præsteforeningen udtalte Ønske maa blive opfyldt i en nær Fremtid.

Den første reaktion på notitsen kom fra provst *Gabriel Koch*.³⁶

Han kritiserede dels adressens tilblivelse »i Huj og Hast« og var dels betænkelig ved, om der lå skjulte motiver bag hele aktionen³⁷:

Jeg ser ikke rettere, end at Præsteforeningens Bestyrelse, her har foretaget et Skridt, paa hvilket man kan anvende Ordet »Hastværk er Lastværk«.

Den har for det første ladet Medlemmerne tilsyneladende stemme over et ret uskyldigt fagligt Spørgsmaal, men i virkeligheden over et delikat, personligt Spørgsmaal, som næppe henhører under Præsteforeningen.

Hvis der i saadanne Sager, skulde indtræde Tilfælde, hvor Kirkens Ære var truet m.v., maatte det nærmest være Bisperne, for hvis Forum saadant burde indankes. De vilde i denne Sag sikkert have betænkt sig bedre end Præsteforeningens Bestyrelse.³⁸

Koch fandt spørgsmålet om den fynske »Bispestols Ledighed ikke er et så stort Onde, at Kultusministeren indtrængende bør anmodes om nu at besætte dette Embede«, yderst kritisabelt, hvis den skjulte dagsorden reelt var en personlige kritik af Sthyr som minister og biskop, ja hvis »Adressens ærbødige Udtryk dækker over en stor Nærgaaenhed«.

Principielt var Koch enig i, at situationen ikke var optimal, men den trufne ordning havde vitterlig en konkret årsag (nemlig at Sthyr stadig var Kultusminister). Tog man dette forhold med i overvejel-

serne om, hvorvidt det var et gode eller en ulempe i denne situation med en midlertidig ubesat bispestol, så hævdede Koch, at man med lige så god ret kunne vende spørgsmålet helt om og sige: »..om det te at have en Biskop til Kultusminister ikke er – eller kan være – et saadant Gode for Kirken *at der herfor bør betales den Pris at finde sig i Bispestolens midlertidige Ledighed.*«

Koch kunne desuden oplyse, at et bestyrelsesmedlem personligt overfor ham »i stærke Udtryk« – havde taget afstand fra den adresse, som hans navn stod under. Den var for det første blevet hastebe-handlet i bestyrelsen, fordi flere skulle rejse udenlands og for det andet sendt ud til medlemmerne midt i pinsetravlheden.³⁹

Det første bestyrelsesmedlem, der reagerede på Kochs indlæg, var *Harald Ostenfeld*⁴⁰. Han ønskede imidlertid ikke at kommentere det på bestyrelsens, men alene på egne vegne.

Ostenfeld tog stærkt afstand fra enhver påstand om, at adressen skulle indeholde skjulte motiver såsom en personlig nærgåenhed mod ministeren eller forsøg på at kuppe medlemmerne midt i pinse-travlheden fra bestyrelsens side. Kochs fremstilling af de intetanende fredelige præstegårde, der var blevet overmandet af en afstemning, var fri fantasi.

Bestyrelsen have tværtimod med vilje ladet sagen gå til afstemning blandt medlemmerne, før den blev udsendt, hvilket ikke var en forhastet, men en velovervejet, saglig og loyal handling for at få klarhed over, om adressen tog fejl eller var udtryk for den almindelige stemning og tale blandt præster angaaende vakancen af Fyens Bispestol. For *hvis* det var »Præstestandens udtalte Mening« om denne sag, hvorfor så ikke bringe den frem i en passende form for...»den rette Vedkommende« [ministeren]?⁴¹

Til Kochs tale om en midlertidig vakance i et bispeembede som den nødvendige pris for det gode at have en biskop som minister, mente Ostenfeld, at svaret på dette væsentlig måtte afhænge af, hvorledes man værdsatte de to stillinger: Bispestillingen og Kultusministerstillingen. Her var Koch og Ostenfeld tydeligvis ikke enige.

»Hvilken af disse har størst Betydning for Kirken ? Her vil jeg være tilbøjelig til at svare: Jeg vurderer ubetinget Bispeembedets Betydning for Kirken højst og anser det for det kirkelige betydningsfuldeste; jeg kunde ganske vist tænke mig en Undtagelse; nemlig naar særlig betydningsfulde kirkelige Love blev bragt frem

for Rigsdagen, at da beroede endnu mere paa Kultusministerens Person end paa Biskoppens. Men jeg ved ikke af, at vi har haft en saadan kirkelig Lovgivningsperiode. Det forekommer mig derfor, at Provstens Beskyldning for Nærgaaenhed (hvis dermed skal menes personlig Nærgaaenhed) mod Kultusministeren ikke er saa velgrundet som den kunde være«.

Var Ostenfeld således i det væsentlige uenig med Koch, medgav han dog det beklagelige i, at adressen »ved Taktløshed« var kommen frem i pressen, før den officielt var kommet ministeren i hænde.

Hvor Ostenfeld således koncentrerede sig om de konkrete anker mod præsteforeningens behandling af sagen, tog et andet bestyrelsesmedlem *Albert Schack* i sit indlæg fat på »Realitetsspørgsmaalet« omkring vakancen i Fyns stift.⁴²

Ifølge Schack kunne den permanente besættelse af Lolland Falsters bispesæde og vakancens overflytning til Fyn, »der har vakt Uro og Misstemning i kirkelige kredse landet over«, betyde to ting.

1. »at Fyns Bispestol af en eller anden Grund holdes ledig i en ganske kort Tid, nogle Maaneder eller lignende; og havde det straks været udtalt, at det var Meningen, saa vilde der næppe være opstaaet nogen som helst Misstemning. Men den *kan* ogsaa betyde,
2. at Fyns Bispestol holdes ledig i et længere ubestemt Tidsrum, et Par Aar eller mere; og da det ikke udtrykkeligt er bleven udtalt, at det første er Meningen, saa har mange sluttet, at netop det sidste er Meningen. Det er nu indlysende for alle kirkelig interesserede Mennesker, at det netop for Tiden vilde være i højeste Grad uheldigt i kirkelig Henseende.«

Med udgangspunkt i en aktuel sag på daværende tidspunkt – spørgsmålet om delingen af Sjællands stift, der foreløbig kun havde ført til oprettelse af et ekstra stiftprovsteembede med henblik på visitats i de sydlige amter af stiftet, fordi der ikke var politisk vilje til mere i den tilspidsede situation mellem regering og opposition, selv om der ellers herskede almindelig enighed om, at stiftet var for stort for en mand og burde deles – så opstiller Schack et skræksscenario for, hvad vakancen i Fyens stift efter hans overbevisning i værste tilfælde kan betyde for strukturen af den folkekirkelige ordening, hvor den konfessionsløse rigsdag har ansvaret for den ydre ramme.

»Selv om vi heldigvis [har] adskillige kirkeligsindede Rigsdagsmænd, har [vi] jo ogsaa en Del Rigsdagsmænd, som er mere eller mindre indifferente i kirkelig Henseende, saa at de principmæssig modsætte sig enhver Forholdsregel, der sigter paa Kirkens Vel. Det er selvindlysende, at disse sidste, naar de bekæmpede Oprettelsen af en ny Bispestol, eventuelt vilde have et ypperligt Argument for sig ved at kunne pege hen paa, at flere af Landets Bispeembeder Aar ad Gangen havde været bestyrede af Stiftsprovsterne.....Se nu, vil man kunne sige, der har Stiftsprovsten i Odense, som har et Sogn paa over 20,000 Mennesker og to Præster til Medhjælpere, i 2-3 Aar bestyret Fyens Stift, og det er gaaet rigtig godt..... og denne Ordning i Fyn maa jo dog være rigtig god og forsvarlig, siden den er gennemført og vedligeholdt af en Biskop som Kultusminister, og siden de andre Biskopper og den øvrige Gejstlighed ikke har haft et Ord at indvende derimod.«

Schack udtrykker således frygt for, at den trufne ordning med tiden kunne danne præcedens, og derved ændre kirkens struktur samt undergrave det bispeembede, som han på linie med Ostenfeld vægtede højere end kultusministerembedet. Det kunne ikke være i kirkens egen interesse, og han konkluderede:

»Jeg tror derfor, at man ikke kan give en kirkefjendtlig Opposition bedre Vaaben i Hænde i et vigtigt kirkeligt Spørgsmaal end ved at lade Bispestole staa ledige i længere Tid uden med det samme at oplyse, af hvilke vægtige kirkelige Aarsager saadant sker.«

Schack måtte derfor betragte Kochs udsagn som »en meget uoverlagt Ytring af denne ellers saa betænksomme Mand« og stille modspørgsmålet: »hvorfor i Alverden skulde dog dette Gode betales med en Pris, der netop gjorde det til et tvivlsomt Gode?«

Schack kendte selvfølgelig også den egentlige grund til ordningen som i »flere Henseender synes at kunne blive skæbnesvanger for Kirken«, men ønskede ministerens egen officielle bekræftelse for dennes egen og for kirkens skyld. Ud fra sit embedssyn rettede Schack samtidig en kritik mod den hævdvundne automatik eller tradition, der syntes at herske i den danske kirke, med en henvisning til en norsk kirkeminister, der efter ministertiden blev residerende kapellan⁴³:

»Det kan jo godt være, at der hører en lille smule Resignation til for saaledes lige fra Ministertaburetten at stige ned til slet og ret residerende Kapellan, men dog næppe mere Resignation, end den let vil kunde findes hos den, som ved, at det at være Præst væsentlig set

er en langt større Gerning end det at være Minister.« Provst G. Koch synes at mene, at man hos danske Kirkemænd ikke maa vente at finde den samme sande og sunde Forstaaelse af dette Forhold som hos norske; han synes virkelig at mene, at en dansk Biskop ikke kan være Minister i en længere Aarrække, med mindre han i samme Aarrække, har en Bispestol staaende ledig som Retrætepost. Denne Betragtning er kirkelig og kristelig set saa umulig, at den ikke behøver at gendrives; og den vidner tillige om en underlig Mistillid til vore Biskoppers kirkelige Forstaaelse, en Mistillid, som jeg aldeles ikke kan dele.«

For Schack måtte det største gode ved at have en biskop som kirkeminister være udsigten til et »Tillidsforhold« mellem ministeren og landets biskper og præster.

Men når en minister træffer en ordning, der vækker uro og misstemning i de kirkelige kredse og der alligevel »ties over hele Lini- en«, synes tillidsforholdet at være blevet til »et tomt Navn«, og for- delen derved forsvundet. Skal der være tale om et virkeligt tillids- forhold, må »man i en saadan Situation ærbødigt og loyalt komme frem med sine Tanker for Ministeren og saa være Vis paa, at de bli- ver tagne under alvorlig Overvejelse.«

Schack kunne derfor ikke anse det for et ubetinget gode med en biskop som minister, hvis ikke der var tale om gensidig tillid. Åben- hed og redelig måtte der til fra begge sider, derfor måtte ministeren afkræves en forklaring på den trufne ordning – for redelighedens og egen skyld.⁴⁴

I Kristeligt Dagblad klingede debatten snart ud, men rygterne og gisningerne fortsatte i kirkelige som folkelige kredse og spørgsmålet blev i efteråret taget op i Rigsdagen.⁴⁵

Reaktionerne fra politisk side – spørgsmålet rejses i Rigsdagen

Forespørgsler og bemærkninger til ordningen under Finanslovsdebatten

Under debatten i Folketinget omkring Finanslovsforslaget 1900-1 blev spørgsmålet omkring vakancen på Fyn rejst fra oppositionen ved venstremanden *Klaus Berntsen*⁴⁶, der var valgt på Fyn.

Berntsen havde noteret sig, at der i anmærkningerne til Finanslo- ven, ved siden af de udgifter der var forbundet med vakancen⁴⁷ var

afsat 2000 af de 8000 kr. der udgjorde bispelønnen på Fyn, til ekstraordinær afskrivning på embedets gæld. Det kunne derfor se ud til, at den trufne ordning skulle vare længe. Berntsen var bekendt med, at spørgsmålet havde »vakt en ikke ringe Opsigt ...ikke blot blandt Landets Gejstlighed, men sikkert ogsaa blandt Lægfolk, som ogsaa har Krav paa at faa Rede paa, hvorfor dette Forhold er ordnet saaledes, og hvor længe den højtærede Minister ønsker, at en saadan Ordning skal bestaa«.

Berntsen kom desuden ind skæbnen for den skriftlige protest »Præsterne havde paatænkt at indgive...til den højtærede Minister angaaende dette Forhold, men efter Præsterne ere blevne bekendte med, at en saadan Art Protest ikke vilde blive modtagen med synderlige Velvilje, have de puttet denne Protest i Papirkurven, – saa fra den Side vil der ikke blive krævet nogen nærmere Forklaring.«

Berntsen havde erfaret, at sagen ogsaa interesserede mange uden for præstestanden, der var forundrede over den trufne ordning i Odense. Personligt nægtede han at tro, at »Grunden dertil kan være, at den danske Gejstlighed skal være saa fattig paa aandelig fremragende og modne Mænd, at der ikke er en eneste gejstlig Mand i Landet, der er værdig til at beklæde Embedet som Biskop over Fyens Stift.«

Denne veltilrettelagte og tilsyneladende længerevarende ordning var utilfredsstillende og syntes ikke i Folkekirkens interesse, og Berntsen mente ikke, at det kunne »undre den højtærede Minister, at dette noget aparte Forhold giver Anledning til allehaande Gisninger og allehaande Rygter, og et af de værste Rygter, der cirkulerer og har fundet Udtryk i Bladene er, at Meningen med denne Ordning skal være, at den højtærede Minister, naar der en Gang hænder ham noget overordentligt som Minister, har tænkt at trække sig tilbage og tage Sæde paa Fyns Bispestol. Jeg anser dette Rygte som værende en Fornærmelse mod den højtærede Minister, og naar jeg nævner det, er det for at give ham Lejlighed til at desavouere det. Jeg maa antage, at der er særegne Omstændigheder, som vi Fynboer ikke kende.«

For at imødegå sådanne spekulationer opfordrede Berntsen derfor ministeren til at give Tinget »en plausibel Grund« til ordningen, og dermed »slaa alle de urimelige og utidige Rygter ned«

Berntsens indlæg og efterlysning af en gyldig grund til ordningen fik hans partifælle *P.A. Alberti*⁴⁸ på Folketingets talerstol med en besk kommentar.

Berntsen kunne ikke være uvidende om grunden til vakancen hverken var, at »en hurtig Afbetaling af Bispeembedets Gæld skulde forbedre Embedet for den, der en Gang faar det. Det er en Selvfølge, at den slags Smaaligheder tages der intet hensyn til.« eller »at Ministeren ikke har kunnet finde nogen, der er skikket og værdig til dette Embede.... Ministeren [ville] med taalelig Lethed...kunne finde en Mand, der i hvert Fald var saa temmelig skikket og værdig til at beklæde Embedet.«

Når Berntsen således som alle andre udmærket vidste, hvilke grunde der *ikke* var til denne trufne ordning »saa er det, jeg siger: Hvorfor staar det ærede Medlem saa op og retter et saadant Angreb paa Ministeren ? Det ærede Medlem ved jo godt ligesom vi andre, at Grunden er og ikke kan være nogen anden end den, at Fynboerne ere saa fromme, at de slet ikke trænge til nogen Biskop [!]. Det ærede Medlem er jo selv Fynbo og roste sig endogsaa deraf, da han havde Ordet.«

Konseilspræsidenten har ordet

Efter spørgsmålet var rejst af Berntsen, men vel især efter den sidste kommentar fra Alberti til den trufne ordning, havde alle nok forventet, at kultusministeren havde taget ordet. Det skete imidlertid ikke i første omgang. I stedet tog konseilspræsident *Hørring*⁴⁹ til genmæle og gav sin forklaring på den trufne ordning:

Sthyr havde ønsket at fratræde ministerposten med udgangen af forrige samling, hvilket Hørring havde været imod af flere grunde.⁵⁰ Den væsentligste var, at Sthyr »som den, der her i Rigsdagen havde gennemført Skoleloven, var den nærmeste til at føre denne Lov ud i Livet. Jeg opfordrede ham derfor indtrængende til at blive, men mente, at jeg ikke kunde gøre dette, uden at jeg samtidig holdt ham Vejen aaben til, naar han fratræder sin Ministergerning, da atter at kunne optage det, der er hans egentlig Livsgerning, nemlig Embedet som Biskop i Folkekirken. Det var efter min Opfordring, at den Ordning blev truffen, som nu er truffen, nemlig at Embedet som Biskop i Fyns Stift varetages ved Konstitution.«

Hørring tog således personligt ansvaret for den trufne ordning, som han anså for både fuld forsvarlig og samtidig på linie med lignende tilfælde fra tidligere, hvor en biskop havde overtaget stillingen som Kultusminister.

»Det skete i 1863, da Biskop Engelstoft [Fyn] indtraadte i Mini-

steriet, og ligeledes i 1867, da Biskop Kierkegaard [Ålborg] indtrådte. Det er ganske naturligt, at det er saaledes. Bispeembederne ere saa faa, at en afgaaet Minister vil være udsat for at komme til at vente i en lang Aarrække, inden der indtræder en Vakance, saaledes at han paa ny kan optage sin tidligere Gerning som Biskop.«⁵¹

Hvorvidt den omtalte præsteadresse havde fundet nogen tilslutning eller ej, hverken vidste eller ønskede Hørring at vide eller komme ind på, men blot sige, at det havde været ham »magtpaalæggende at få en af Kirkens Biskopper til at overtage Stillingen som Kultusminister. Jeg fandt, at Folkekirken havde Krav paa en Gang at faa denne Ordning, og jeg ventede, at man fra Kirkens og dens Embedsmænds Side vilde finde, at det var en for Kirken meget heldig Ordning, en Ordning af saa megen Vægt, at den lille Ulempe, der kunde følge deraf, at et Bispeembede henstod med forsvarlig Konstitution, var saa ringe i Forhold til det, Kirken vandt ved den nævnte Ordning, at det ikke kunde have nogen Betydning«⁵².

Hørring tog således på den ene side ansvaret for ordningens tilblivelse og fremførte samtidig provst Kochs argument for at holde en bispestol vakant, men på den anden side undgik han rent faktisk den egentlige anke i sagen fra præsteforeningens side: Hvorfor vakanzen blev overflyttet til et andet stift?

Hørring påtog sig ansvaret, men hvis er det?

Ved finanslovsforhandlingerne 20.10.1899 – seks dage efter Hørring havde taget ordet og forsvaret sin kultusminister – tog Klaus Berntsen, der var fremkommet med forespørgslen, på ny ordet.⁵³ Han måtte erkende, at han havde modtaget »et aabenhjertigt og tydeligt Svar, og Svaret er tilmed givet mig med større Honnør, end jeg havde turdet paaregne, idet Chefen for Ministeriet, den højtærede Konsejlspræsident, har besvaret Spørgsmaalet og gjort det paa en saa smuk Maade, at han har taget det fulde Ansvar for, hvad jeg har paataalt, paa sine Skuldre. Det er ikke altid, man ser det gaa saaledes til i Verden. I Reglen skubber den ene Ansvarer over paa den anden, men her er der et saa smukt Forhold mellem Kultusministeren og Konsejlspræsidenten, at denne har paataget sig det fulde Ansvar for, at Bispeembedet i Odense ikke er besat.«

Berntsen havde dog sin tvivl om, hvorvidt konseilpræsidenten sådan uden videre kunne påtage sig hele ansvaret, eftersom ansvaret

for »Besættelsen eller Ikkebesættelsen af Folkekirkens Embeder« rent faktisk lå hos kultusministeren.

Desuden måtte Bernsten tilbagegive enhver sammenligning med bisperne Engelstoft og Kierkegaard, der begge efter kort tid vendte tilbage til det embede, de havde forladt og påpegede den egentlige anke mod den trufne ordning:

»Dersom Embedet paa Lolland-Falster var blevet staaende og havde ventet paa sin Biskop, vilde jeg have ladet det være et Forhold mellem Beboerne paa Lolland-Falster og Ministeren, men Forholdet er det, at dette Bispeembede, som den nuværende Kultusminister har forladt, er besat og Vakancen flyttet over til et andet Embede, nemlig til Fyn.....Dette mener jeg gør en væsentlig Forskel mellem det, der skete den Gang, og det, der er sket nu.«

Til Hørrings argument om det urimelige i, at en biskop efter sin ministertid kunne komme til at vente på et nyt bispeembede længe, henviste Berntsen til afdøde *biskop D.G. Monrad*, der både opnåede at være konseilspræsident og kultusminister.

»han undsaa sig ikke for at søge Præstekald ude paa Sjælland og vente der, til et Bispeembede blev ledigt...«⁵⁴

Desuden måtte han erkende, at når Hørring anså det for magtpåliggende at få en biskop til Kultusminister (Hørrings ord blev oplæst), så var han af »en ganske anden Anskuelse« end sine forgængere, der netop var bange for, at Kultusministeren skulle være »for partisk« og derfor hellere valgte en »civil Kultusminister«.

Ud fra dette, som havde været Hørrings hovedargument, mente Berntsen, at det lå lige for at spørge:

»Hvad Udbytte har den danske Folkekirke haft af, at den nuværende Konseilspræsident har sat en Biskop i Spidsen for Kirkens Styrelse?«

Berntsen havde personligt svært ved at få øje på nogle væsentlige reformer på det kirkelige område, der underbyggede dette argument, og syntes derfor, at Hørring havde overvurderet dets betydning.

Derpå fremførte Berntsen det selvsamme scenario, som Schack havde omtalt i sit indlæg i KD:

Jeg vil endvidere sige, at den Stilling, som nu er etableret med Hensyn til Bispeembedet i Odense, er farlig for Fremtiden, thi det Spørgsmaal opstaar jo meget let: Naar det kan gaa an, at et Bispeembede bestyres i lang Tid ved Konstitution af Provster, kan man saa ikke helt undvære Bispeembederne? Kan man ikke i Fremtiden

udelukkende lade dem bestyre ved Konstitution af Provster? Jeg siger: Et af to, enten er Bispeembedet en vigtig Institution, nu ja, saa kan man lade det gaa, som det nu er gaaet, og som det gaar for Øjeblikket paa Fyn. Men jeg tror ikke, at det er en heldig Vej, man her er inde paa. Den højtærede Kirke- og Undervisningsminister forsøgte forrige Aar paa at faa Rigsdagen til at oprette et Bispeembede mere paa Sjælland, men jeg tror ikke, at den ærede Minister vil have nogen synderlig Ørenlyd hos Folketinget med Hensyn til at faa ny Bispeembeder oprettede, naar man ikke en Gang besætter de Bispeembeder, man har.«

Derved var både Gabriel Kochs og Albert Schacks synpunkter fra avisdebatten nogle måneder tidligere, blevet genfremsat – blot i andet forum – hhv. af Hørring og Berntsen.

Klaus Berntsen kunne udfra Hørrings tale ikke se vægtige argumenter for ikke hurtigst muligt at besætte bispeembedet i Odense. For hvis han virkelig fastholdt [permanent] at ville have en biskop som kultusminister, så kunne han jo blot kalde en ny biskop til kirkeminister, hvis embede den nuværende kunne få, når han ville træde fra.

»Hvorfor skal Embedet saa staa vakant, og da tilmed dette Embede som i alt for lang Tid har været bestyret ved Konstitution?⁵⁵«

En konstitution på en 2-3 år, indtil skoleloven var gennemført, var hverken heldig eller rigtig.

»Jeg tror, at man herved giver Folkekirkens Modstandere Vaaben i Hænde, som jeg ikke ønsker, at de skulle have. Naar jeg har fremdraget dette Forhold, er det, fordi jeg er en Ven af den danske Folkekirkke, og jeg ønsker ikke, at der skal foretages Skridt fra Kirkebestyrelsens Side, som kan svække Folkekirkens Anseelse og Betydning.....«

Berntsen ville afslutningsvis pointere, at han ikke havde rejst spørgsmålet, fordi han var »antiministeriel«, men alene fordi han repræsenterede »en fynsk Valgkreds, og fordi dette Forhold er af en saadan Beskaffenhed, at en stor Del af Folkekirkens Præster ikke have ment at kunne forsvare det, men have ønsket at misbillige det«.

Kultusminister Sthyr's kommentar og syn på sagen.

Sthyr havde hidtil forholdt sig tavs på trods af den almindelige snak i befolkningen, uroen og misstemningen i præstekredse med krav

om en redegørelse, der var blevet ført frem i foråret uden dog officielt at være nået helt frem til kultusministeren.

Selv nu hvor kravet om en redegørelse tillige dukkede op fra politisk side i Rigsdagen, følte Sthyr stadig ingen stor trang til at tage ordet⁵⁶. Årsagen hertil var ikke, at han ønskede at skyde sig ind under en andens [Hørrings] ansvar, men fordi han helst havde »ønsket at være fri for at paavise, af hvilken Art de Argumenter ere, som ere blevne førte frem under den Agitation, som en Del af Folkekirkens Præster have sat i Gang i denne Anledning«.

Men nu hvor Klaus Berntsen i Rigsdagen havde »gentaget disse Argumenter«, uden at Sthyr havde truffet »en eneste Tanke, som ikke har været fremme under Præsternes Agitation«, så måtte Klaus Berntsen også tage ansvaret for de »Urigtigheder«, han havde fremført, hvilket Sthyr nu ville påvise.

Hvad angik spørgsmålet om de to fortilfælde med bisper som kultusministre (Engelstoft og Kierkegaard), så gjorde Sthyr opmærksom på, at der i begge tilfælde var givet dem »Tilsagn om, at deres Bispeembeder skulde holdes ledige for dem, saa længe de vare Ministre, og der var vist ingen, der tænkte sig, den gang da Biskop Kierkegaard blev Minister, at han kun skulde være det i nogle faa Maaneder.«

Et sådant tilsagn var således almindelig kotyme med historisk belæg, og Sthyr var derfor ganske uenig med Berntsen i hans og præsternes fremstilling af det spørgsmål.

Til eksemplet, som Albert Schack havde fremhævet fra Norge, måtte Sthyr også korrigere fremstillingen. Dr. *Bang* havde ikke været biskop, *inden* han blev statsråd, men professor ved universitetet i Kristiania. Derimod var det rigtigt, at han blev kapellan, da han gik af som minister, »men det var et af det bedste Præsteembeder i Kristiania, og efter 10 Maaneders Forløb blev han Biskop....Der kan paavises det ene Eksempel efter det andet paa, at Folk ere blevne Biskopper *efter* at have været Statsraader, men ikke paa et omvendte«.⁵⁷

Sthyr måtte derfor fastholde overfor denne anke, at »Praksis har været baade i Danmark og Norge, at naar en Biskop blev Minister, blev Embedet holdt Aabent, til han vendte tilbage.«

I de to tidligere tilfælde bestyrede stiftsprovsten bispeembedet uden medhjælp, hvilket Sthyr i det foreliggende tilfælde havde fandt urimeligt og derfor havde fået det ordnet således, at den konstituerede stiftsprovst fik en medhjælper.

Efter disse indledende og til dels historiske opklaringer, tog Sthyr fat på det spørgsmål, som var den egentlig årsag til reaktionen blandt præsterne, og at spørgsmålet også var blevet taget op i Rigsdagen: Konstitutionens overflyttelse fra et stift til et andet.

»Saa kan man sige, hvorfor besattes ikke Fyns Stift i stedet for Lolland-Falsters? Det er blevet sagt til mig, at hvis jeg havde ladet Lolland-Falster staa ubesat, skulde ingen have sagt et Ord, men det var det Skifte, der skete, der har vakt Forargelse. Det er naturligvis blevet udlagt, som der ogsaa er skrevet i Bladene, som om det var et bedre Embede, og som man sagde en bedre Bolig.«

At det skulle have noget med boligen at gøre afviser Sthyr pure [men undlader at kommentere, hvorvidt embedet rent lønningsmæssigt er bedre⁵⁸], snarere tværtimod, eftersom han takket være et personligt tilskud, bevilget af Rigsdagen, lige havde fået ombygget og ordnet bispeboligen i Nykøbing. Skulle han alene tage hensyn til »den personlige Behagelighed«, ønskede han »ingenlunde dette bytte, og var endog meget Betænkelig ved at gøre Byttet.«

Nej ifølge Sthyr var forholdet et ganske andet: Konstitutionsmuligheden var både bedre og mere forsvarlig dér.

»Ved Fyns Bispestol kunde jeg faa det ordnet saaledes, at Stiftsprovsten var villig til at frasige sig al Præstegerning, saaledes at han udelukkende kunde vie sine Kræfter til Bispeembedet, naar han fik Medhjælper til at besørge Præsteembedet. Han tager sig ikke af andet, end at han læser med Konfirmanderne, medens han ellers kan anvende al Kraft paa Besørgelsen af Bispeembedet. Denne Konstitution og Ordning er saa forsvarlig, at den var at foretrække, men det kunde jeg jo ikke faa indført andet Steds.«⁵⁹

Udover disse forklaringer vedrørende de ren praktiske forhold, fremfører Sthyr det, der sammen med Hørrings ønske om hans forbliven i regeringen fremstår som hans egen hovedmotivering for den etablerede ordning vedrørende Fyns bispeembede: Kirkeforfatningsspørgsmålet.

Netop dette spørgsmål, hvorledes man kunne opfylde den i Grundloven bebudede forfatning for kirken, så der derved »virkelig vakte en levende Interesse for det ude i Menigheden«, havde interesseret Sthyr længe inden han blev kultusminister, hvilket han i denne forbindelse gør opmærksom på.

»Jeg tør sige, at jeg har gjort for det, hvad jeg kunde, i de Stillinger, jeg tidligere har beklædt. Det er ikke lykkedes mig at faa det

gennemført i det hele Land, men Resultatet blev, at jeg fik indrettet et *Stiftskonvent i Lolland-Falster Stift*.«⁶⁰

Ud over Lolland-Falster stift, havde også Aalborg stift oprettet et stiftskonvent..»og det har været den forrige Biskop over Fyns' mening, hvis han var vedbleven at være rask, at ville gøre det samme.«⁶¹

Sthyr's tanke havde derfor været, »at kunde jeg nu komme til Fyn, kunde jeg faa den Sag sat igennem ogsaa i dette Stift, og naar det først var gennemført i tre Stifter, vilde det nok trænge igennem. Det har været mine Grunde, og jeg tror, jeg kan være dem bekendt.«

Efter at Sthyr nu havde tilbagevist de såkaldt »saglige« argumenter imod ordningen og fremført sine egne »officielle« motiveringer for ordningen, så vender han sig imod de personlige anker, der er blevet rettet imod ham.

»Jeg vil sige, at min personlige Stilling til Sagen er den, at jeg kunde meget godt give Afkald paa at blive Biskop igen, naar jeg gaar af som Minister. Jeg kunde meget godt finde mig i at blive Præst igen og være glad ved det, og hvis man mener, at jeg skulde straffes saa haardt, at jeg skulde gaa af blot med Pension, kunde jeg ogsaa finde mig i det, men jeg ser ingen Grund dertil.«

Embedet bliver forsvarligt passet, mens Sthyr varetager sin ministeregering, som han havde lagt »Dølgemaal paa« kun at have overtaget, fordi han rent faktisk troede, at han kunne udrette noget, selv om han egentlig heller ville vende tilbage til bispegerningen. Han havde forventet en vis forståelse for dette, ja at »man skulde se lidt anderledes paa den Sag, end man har gjort under den Agitation, som har fundet Sted.«

Sthyr er udmærket bekendt med præstadressen, som aldrig var nået frem til ham. Om det skyldtes frygt for eventuelle repressalier [som antydtes af Berntsen] anede Sthyr ikke, han »havde ikke tænkt paa at gøre andet end at spørge dem, med hvilken Ret de blandede sig i den Sag.«⁶²

For at nuancere forholdet yderligere kunne Sthyr desuden oplyse Berntsen og Folketinget om, at han faktisk havde modtaget henvendelser fra »forskellige Sider af den danske Præstestand.... om ikke at give efter for Agitationen« eller »opgive at komme til Fyn«.

Sthyr forsikrede derpå endnu engang Folketinget om, at det var hans ærlige mening at vende tilbage til sin gerning, så snart han mente, at kunne forsvare det. Ikke fordi han kunne klage over den behandling, han havde fået i [Folke]Tinget, tværtimod.

»Jeg ved meget godt, at jeg ikke kan vente at være en særlig afholdt Minister i dette Ting, hvis Flertal er i Opposition til Regeringen, men da jeg har faaet Ordet i Dag og er kommen til at tale om denne sag, føler jeg mig forpligtet til at udtale, at jeg paa den anden Side har mærket, at....[når Folketinget] endelig skulde have en Højremand til Kultusminister, der ikke har været nogen særlig Uvilje imod mig. Tværtimod har jeg haft Anledning til at forstaa, at man har haft den Følelse over for mig, at jeg havde en god Vilje til at gennemføre de Sager, jeg havde med at gøre, og at jeg kunne forhandle med Folk. «

Da Sthyr modtog stillingen som Kultusminister var hovedopgaven at forsøge at sætte en ny skolelov igennem. Fra hans tidligere livsgerning og virksomhed i Landstinget, havde han lagt mærke til, at han kunne forhandle med folk af forskellige Partier.

Det gav ham troen på, at dette var muligt, hvilket også lykkedes. Loven blev gennemført, uden at Sthyr ville rose sig eller tage æren alene derfor. Når dette var gjort, mente han, at han kunne gå, men han blev som nævnt anmodet om at blive, indtil loven var ført ud i livet. Afslutningsvis bemærkede han: »Jeg synes ikke, at jeg dermed har begaaet en saadan Forbrydelse, at der var Anledning til at rette stærke Angreb paa mig derfor«.

Med disse ord fra kultusministerens side afsluttedes debatten om dette spørgsmål – under 1. behandlingen af Finansloven.

Spørgsmålet genoptages under andenbehandlingen af Finansloven
Anledningen til at spørgsmålet dukkede op påny ved 2. behandlingen skyldtes et ændringsforslag fra Finanslovsudvalget angående forslaget om ekstraordinær afskrivning på Fyns bispestols embedsgæld.

Et enigt udvalg foreslog, at »Af de til Lønning ved Fyns Bispeembede til Raadighed værende Midler maa under Embedsledighed intet anvendes til ekstraordinær Afskrivning paa Embedets Gæld«.

Som Finansudvalgets ordfører uddybede Venstrereformpartiets leder J.C. Christensen⁶³ dette ændringsforslag. Når embedet iflg. betænkningen androg 9500 kr. foruden fri bolig, og dermed var »godt aflagt«, så udvalget ingen grund til yderligere at forbedre embedet ved ekstraordinært at afskrive gælden under embedsledigheden – på statens regning, da embedsindtægten jo var statskassens midler.⁶⁴

J.C. Christensen ønskede iøvrigt ikke at kommentere diskussionen, der havde været ført under Finanslovsforslagets 1. behandling omkring Fyns bispeembede, men alene uddybe udvalgets begrundelse for ændringsforslaget.

Det ville det socialdemokratiske medlem *K. M. Klausen*⁶⁵ derimod gerne:

At Sthyr havde valgt netop Fyns bispestol som sin fremtidige rettæpost, efter endt ministertid var »valgt med Eftertanke, idet det fynske Bispeembede er det fedeste og bedste, der findes i hele Landet.« Sjællands bispestol havde ganske vist større indtægt, men samtidig også en betydelig gæld, der skulle forrentes og afdrages.

Hvis »den højtærede Minister« nu fik lov til at afdrage hen imod 4000 kr. fremfor de nuværende 1241 kr. på embedsgælden, der på dette tidspunkt udgjorde 16166 kr. ville det betyde, at når der var gået godt 4 år, ville der være et »gæld- og tyngefrit Bispeembede, som staar og venter paa den højtærede Minister.«

En sådan ordning havde Klausen afvist i Finansudvalget, og håbede selvfølgelig også, at Folketinget ville nægte en sådan anvendelse af »Statens Penge«.

Klaus Berntsen, der havde bragt spørgsmålet frem under 1. behandlingen kunne tilslutte sig både Finansudvalgets indstilling og Klausens bemærkning.⁶⁶

»Det gaar ikke an at indføre den Praksis, at man kan lade Embeder staa hen og benytte de til Embedet henlagte Midler til ekstraordinær Afskrivning paa Embedets Gæld, og det saa meget mindre, som det vilde virke absolut som en præmie paa at lade Embeder staa ubesatte saa længe som muligt. Kunde dette Embede blive staaende ubesat nogle Aar endnu, og der hvert Aar kunde afdrages et Par Tusinde Kr., kunde vi Fynboere risikere, at vi ikke i den nærmeste Fremtid fik nogen Biskop.«

Derpå kom Berntsen ind på spørgsmålet omkring den bispebolig, som Sthyr selv havde sagt, var ringere end hans nuværende, og foreslog som konsekvens heraf, at man benyttede vakancen til at skille sig af med den gamle faldefærdige bindingsværksbygning ved at sælge og udstykke den dyre grund og bygge en ny og tidsvarende bispebolig i det nye villakvarter mod Hunderup. Der ville sandsynligvis kunne spares en del penge derved.

Der blev en afbrydelse i Berntsens indlæg, da et medlem af Folketinget mente, at det var synd.

Berntsen så ikke noget »syndigt i at sælge den gamle Gaard, denne gamle Kasse, havde jeg nær sagt, thi den er ingen pryde for Byen, og naar man kan tjene betydelige Summer ved at sælge Grunden og købe paa et andet velbeliggende Sted en Bolig, værdig den ny Bisp, synes jeg, at der hverken fra Ministerens eller fra Finansudvalgets Side kunde være noget at indvende imod den af mig foreslaaede eller antydende Ordning, hvilken jeg derfor skal tillade mig at henstille.«

Skønt Sthyr indledningsvis atter gav udtryk for, hvor ubehageligt det var påny at skulle komme ind på spørgsmålet om Fyns bispeembede, kunne han ikke sidde de sidste bemærkninger overhørig.⁶⁷

Til Klausen, »der saa smagfuldt antydte, at det kun var Hensynet til det fede Embede, der var bestemmende for, at jeg ønskede at komme derover, naar jeg ophørte at være Minister, vil jeg tillade mig at minde om, at der slet ikke har været Tale om, at jeg skulde være Minister i en Aarrække«, hvilket måtte være tilstrækkeligt be-
lyst under 1. behandlingen.

Dernæst pointerede Sthyr overfor Klausen, at en af hans betænk-
ligheder ved at overtage netop Fyns bispestol var, om han »kunne
være tjent med dette embede«, som han nærmere betragtede som det
modsatte af et »Avancement«, hvilket Berntsen havde gjort ham den
tjeneste at oplyse, at bispegården i Odense var »alt andet end beha-
gelig at komme til for den ny Biskop«⁶⁸

At bruge det tiloversblevne af gagen var en gammel praksis ved
længere vakance, [f.eks.] da Lolland-Falsters Bispeembede blev le-
digt for to år siden, og som der ikke var det mindste at indvende
imod. Havde der været det, ville Sthyr i stedet have foreslået, at den
tiloversblevne del var blevet brugt til reparation og grundforbedring
af en del af de gamle bygninger, men de involverede embedsmænd
fandt det bedst at »lade det gaa som for to Aar siden«

»Jeg siger dette for udtrykkeligt at gøre opmærksom paa, at det
aldrig har været min Hensigt, at der ved, at Embedet blev ledigt,
skulde ske et saadant Afdrag paa Embedsgælden, at det kunde blive
til fordel for den ny Biskop. Det vilde det for det første ikke blive,
medmindre der blev afbetalt meget betydeligt, men fremdeles er
Sammenhængen den, som det ærede Medlem for Assens (Berntsen)
ganske rigtig udtalte, at der vilde blive Tale om store Byggearbejder
derovre og det altsaa vilde være naturligt at anvende Pengene dertil,
og det har hele Tiden været min Tankejeg har aldrig haft en saa-

dan Hensigt om at indrette Sagen til personlig Fordel for mig. Det har jeg ønsket at udtale, fordi jeg ved, der er Tilbøjelighed til, naar en Mand i min Stilling skal træffe en Bestemmelse, som har Betydning for ham selv, straks at tro, at det er egoistiske Motiver, der ere de afgørende.«

Mht. forslaget om nedrivning mente Sthyr, at udover de rent økonomiske, burde også de historiske faktorer tages i betragtning. Sthyr nævnte, at bispegården i Odense var bygget på en grund, hvor der i gamle dage stod en kongsgaard, et Slot i Odense. Kun grunden og nogle hvælvede kældre var tilbage fra den tid.

Derfor var spørgsmålet, om man kunne forsvare at rive den ned, hvilket allerede havde været på tale for nogle år tilbage, selv om bygningen var dårlig.⁶⁹

Sthyr mente, at der var grund til at betænke sig, når en »Del af Bygningen er en gammel Oldtidslevning eller i hvert Fald en Levning fra ældre Tid.«

Sthyr havde ikke yderligere kommentar til spørgsmålet.

I forbindelse med bispeboligens eventuelle salg gjorde J.C. Christensen opmærksom på, at det var en sag, som Finansudvalget meget vel kunne tage under overvejelse, og måtte samtidig gøre opmærksom på, at det ikke var ganske rigtigt, som det var blevet indvendt, at det forhold, der ønskedes etableret ikke var til fordel for embedet.

Embedets indtægter ville selvfølgelig blive større, når man betaler gælden; selv om de ikke blive større de første år, »...i hvert Fald [ville] den Tid snart komme...[hvor] Embedet [ville] blive betydelig forbedret.« Og resultatet ville blive det samme, dersom man i stedet valgte at bruge pengene på ekstraordinære reparationer, som embedsindehaveren sidenhen ville slippe for.

Derimod måtte J.C. Christensen erkende, at den ønskede ordning her, »i sit Væsen ikke er forskelligt fra, hvad der tidligere har fundet Sted, f.eks. med Hensyn til Bispegaarden paa Lolland-Falster, men der vare Indtægterne noget mindre end i Odense.«⁷⁰

Sthyr medgav J.C. Christensen, at det selvfølgelig (på længere sigt) ville være til bispeembedets fordel, om det overskydende af lønnen kommer det til gode. Det havde han aldrig benægtet, men kun sagt, at det ikke ville blive til »Gavn for den første Indehaver af Embedet, thi man skal nok sørge for, at Afdragene bliver tilstrækkelige store til, at det ikke kan ske.«

I øvrigt påskønnede Sthyr den sobre måde, som J.C. Christensen havde behandlet sagen på.⁷¹

Med denne replik sluttede ikke blot behandlingen af spørgsmålet om Fyns bispestol i Rigsdagen, men også ude i præstekredsene og blandt folk i almindelighed, da de fleste tog det for givet, at Sthyr ville overtage bispeembedet på Fyn, når ministeriet engang måtte træde tilbage.

Selv om Sthyr i Rigsdagen havde givet udtryk for, at han var vidende om, at en del af præstestanden på Fyn havde bedt ham om at holde ud, og at en af de mest ansete [men en unavngiven] Præster i Fyens Stift havde opsøgt ham og bedt ham »ikke at opgive at komme til Fyn«, var der modsat en temmelig stor gruppe af præster, der helst var ham foruden. Det var grundtvigske præster, bl.a. foranlediget af et røre tidligere på året i forbindelse med afslag fra Sthyr på en ansøgning om at bruge missionshuset »Elim« i Odense som midlertidig kirkesal.

Modparten i den sag havde været den meget respekterede grundtvigske præst *Emil Koch*. I et brev til sin bror skriver han 13.03.1900:

»... Vi er spændte på, om vi så skal have Sthyr til biskop. Der hersker mildest talt ikke et ønske herom i stiftet, og er han klog, bliver han herfra. Man er ikke enig om at frakende mig i »affæren« (skønt jeg har adskillige ærværdige provster på min side), men jeg tror, man er enige om at frabede sig Sthyr«⁷².

Udgangen på ordningen – Sthyr's udnævnelse og bispegerning på Fyn

Det viste sig umuligt at få gennemført en skatte- og toldreform, der ellers var fremført i omtrent samme skikkelse, som den forrige regering og Folketinget var blevet enige om, men tilføjet et forslag om forhøjelse af brændevinsskatten, som Venstre var i modstandere af. Herefter standsede forhandlingerne, og ministeriet Hørring måtte indgive sin afskedsbegæring den 27.04.1900.

Og selv om en del præster således gerne havde været Sthyr foruden, så blev han udnævnt til biskop over Fyn 02.05.1900, hvilket de fleste som sagt også havde ventet.

Sthyr skulle således efter endt ministertid til at genoptage sin bispegerning – denne gang på Fyn, hvilket havde affødt snakken

blandt menigmand, debat i præstestanden, røre i pressen og var endt helt inde på talerstolen i Rigsdagen. Samtidig havde hans afgørelse i sagen om missionshuset i Odense ikke just gjort ham populær på Fyn hverken indenfor de grundtvigske eller missionske præster.⁷³

Overfor Fredrik Nielsen beklagede Sthyr bitterligt, at han som minister ikke havde gjort noget alvorligt for at hævde autoriteten overfor specielt de præster, der havde kritiseret ordningen omkring bispestolen på Fyn. Her tænkte han i første omgang nok specielt på folk som Ostenfeld og Schack, som han sandsynligvis formodede ville være faret med større lempe. Personligt gav han udtryk for at være ligeglad med kritikken, men forstod godt, at mere ømskindede personer ville vande sig⁷⁴.

Trods Sthyr's hævvelse af det modsatte fremgår det af et brev 01.07.1900 til Rigsarkivar *Bricka*⁷⁵, at hele forløbet og reaktionerne naturligt nok havde påvirket ham:

»Først vil jeg sige Dem Tak for Deres venlige Brev, som det var mig en Glæde at modtage. Jeg har naturligvis ikke kunnet undgaa at mærke – hvad jeg i øvrigt var forberedt paa – at adskillige optræde anderledes overfor mig nu end før, des mere glæder det mig, naar Mænd, hvem jeg i min Ministertid lærte at see paa med Høiagtelse, nu vise sig i samme Lys for mig som dengang. Derfor endnu engang, Tak for Deres Brev.....«⁷⁶

Det var også nogle bevægede dage, der var gået forud.

Sthyr's efterfølger som kultusminister *J.J.K. Bjerre*⁷⁷ havde efter fornyet ansøgning fra Skt. Knuds sogn 18.06.1900 givet tilladelse ved Kgl. resolution til, at missionshuset »Elim« kunne indvies som kirkerum, sådan som Skat Rørdam havde forudset.⁷⁸

Allerede i ugen efter kunne den nye biskop på Fyn – Sthyr – 24.06.1900 således indvie det rum, som den tidligere kultusminister – Sthyr – havde afslået, hvilket vakte almindelig munterhed specielt i de grundtvigske kredse⁷⁹:

Tre dage senere – 27.06. – afholdtes Fyns Stifts landemode, hvor mange af stiftets præster for første gang havde lejlighed til at møde deres nye biskop.

Efter formiddagens gudstjeneste i Sct. Knuds kirke, begyndte det udvidede landemode i en stopfyldt konsistoriesal kl. 14. Her minde- des Sthyr først sin afdøde forgænger Harald Stein og takkede under forsamlingens tilslutning stiftsprovst Balslev for dennes »udmærkede foreløbige Styrelse af Bispeembedet«.

Derefter holdt Sthyr sit bebudede foredrag om oprettelsen af et Stiftskonvent for Fyens stift i lighed med de stiftskonventer, der allerede var oprettet for Lolland-Falster og Aalborg stift.

Efter en kort redegørelse for de hidtidige gjorte forsøg på at tilvejebringe de kirkeforfatningsmæssige forhold, skildrede Sthyr derpå, hvorledes Stiftskonventet for Lolland-Falsters Stift var ordnet.⁸⁰

Landemodets forhandling mundede ud i, at sagen skulle tages op til afgørende forhandling året efter, når den efter Sthyr's ønske var blevet drøftet ude i de lokale forsamlinger og konventer.

Det blev imidlertid ved dette. Ideen om en udvidelse af de hidtidige landemoder med repræsentation af lægfolk til konventer på stiftsplan som grundlag for en kirkeforfatning var ikke længere aktuel. Interessen var i stedet begyndt at samle sig omkring oprettelse af lokale menighedsråd for hvert sogn. I 1901 skete det længe ventede systemskifte, den første venstre regering kom til med J.C. Christensen som kultusminister, og han gik straks videre med sin hovedtanke om menighedsråd som grundlaget for en kirkelig forfatning.

Sthyr, for hvem stiftskonventer havde været en kongstanke og det hovedargument, som havde været fremført for at komme til Fyn, fik kun tre år som biskop på Fyn. Han nåede derfor – indlysende nok – ikke at sætte sig større og varige spor.

Meget af tiden skrantede helbredet, så embedet i lange perioder blev varetaget af stiftsprovsten.

En øjenssygdom, som siden professortiden periodevis havde hindret hans fulde arbejdsindsats, tog til i årene på Fyn⁸¹.

Skønt Sthyr prøvede at holde ud så længe som det overhovedet var muligt – nogle mente alt for længe – så måtte han på lægens foranledning, der erklærede ham ude af stand til at »varetage sine Embedsforretninger«, 25.08.1903 indsende sin ansøgning om afsked:

Til Kongen.

Undertegnede Biskop over Fyens Stift Dr. theol. Hans Valdemar Sthyr andrager herved allerunderdanigst Hans Majestæt om at maatte blive entlediget fra det mig betroede Embede. Jeg har i det sidste Aar været Syg og er nu saa svag, at jeg ikke ret længe endnu vil kunne udføre min Embedsgerning. Jeg maa derfor med Henviisning til medfølgende Lægeerklæring andrage Deres Majesæt om at ville entledige mig fra mit nuværende Embede fra den 15de November d.A. at regne og tillade mig paany at oppebære den mig alt tidligere

som forhenværende Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet bevilgede Pension af Statskassen.⁸²

Afskeden blev bevilget 21.09.1903, og ministeriet bemyndiget til at tilkendegive ham »H.M. Kongens allerhøjeste Påskønnelse af den dygtighed og nidkærhed, hvormed han i så lang årrække har tjent kirken og staten«.

Sthyr døde 05.03.1905 i Charlottenlund, men blev begravet i Nykøbing F. – 66 år gammel.

Sammenfatning

Hele forløbet omkring besættelsen af Fyens bispeembede efter Steins afgang er et studie i den temmelig brogede situation såvel det kirkelige som det politiske liv befandt sig i på dette tidspunkt, med et stigende pres mod de hidtidige gængse og accepterede forretningsgange. Man fornemmer her de begyndende sammenstød mellem nye og gamle tanker og ideer.

Noget af det mest slående ved hele forløbet er, at alle parter øjensynligt synes at være enige om, at der *rent juridisk* ikke er noget at komme efter mht. forretningsgangen. Førhen, når en biskop midlertidigt havde varetaget en ministerpost, var embedet som denne gang også blevet bestyret ved konstitution af stiftsprovsten. Ligeledes havde befordring, dvs. forflyttelse af biser fra et mindre til et større embede hidtil været fuldt anerkendt og accepteret som en mulighed for advancement.

Det, der gør dette tilfælde en smule anderledes, lad os kalde det mere kontroversielt, er, at der her er personsammenfald mellem den, der ønsker embedet, og den, der har ansvaret for udnævnelsen. Sthyr havde så at sige ikke haft mulighed for at vende tilbage til sit tidligere embede tids nok til at blive forflyttet til Fyn på vanlig vis. En af de væsentligste årsager hertil var paradoksalt nok regeringens »langtidsholdbarhed«. Trods vanskelige betingelser havde den ikke blot holdt stand i over to år, men havde endda formået at få vedtaget en hårdt tiltrængt skolereform. Politisk set var det derfor naturligt nok at bede den ansvarlige minister fortsætte og sørge for, at loven blev ført ud i livet.

Tilsyneladende havde Sthyr heller ikke selv regnet med, at ministertiden ville komme til vare over to år, men fastholdt altså alligevel, at bispeembedet i Lolland-Falsters stift skulle genbesættes for atter

at komme ind under faste forhold. Han kunne selvfølgelig – teoretisk set – have set stort på det politiske, fratrådt ministerposten og valgt at genindtræde som biskop, hvilket de fleste nok havde forventet. Nu valgte han i stedet at genbesætte sit tidligere embede på Lolland-Falster ved at udnævne én af sine gode venner – og samtidig overføre den hidtidige konstitution til Fyn, der i mellemtiden var blevet ledigt, og desuden var et bispeembede – han gerne selv ville befordres til.

Der synes således at være flere faktorer, der gør, at han valgte denne utraditionelle og meget omdiskuterede løsning: Opfyldte sit politiske løfte til konseilpræsidenten, fastholde hensynet til Lolland-Falster ved at genbesætte embedet efter de planlagte to år og endelig ikke mindst at reservere Fyns bispestol til sig selv, for at opfylde sit personlige ønske.

Ordningen vandt tydeligvis ikke megen forståelse fra kirkelig side. Gabriel Koch var en af de få, der stod frem og erklærede denne midlertid trufne ordning for acceptabel. Alligevel er det iøjnefaldende, hvor lidt offentlig kritik, der egentlig blev fremført, i fht. hvor kendt eller berygtet episoden har gjort Sthyr i eftertiden. Der var fra kirkelig (præstelig) side trods alt tale om et beskedent røre i pressen i nogle ganske få uger, og fra politisk hold mest tale om små krusninger på overfladen, nærmest markeringer fra oppositionenes side under Finanslovsdebatten i Rigsdagen.

Selv om både Stein og Sthyr teologisk set var konservative, så var der alligevel en væsentlig forskel, hvilket ikke blot kan tilskrives en væsensforskel, men måske særlig Sthyr's engagement i politik, hvorfra han havde erfaret, at ville man opnå resultater, så krævedes der vilje til forhandling og forståelse for nødvendige ændringer. Denne erfaring fra sit politiske virke har Sthyr ganske givet taget med sig over på det kirkelige område, og det har præget hans rolle i f.eks. Kirkerådet, hvor han sammen med de øvrige yngre kolleger som Clausen fra Århus og Schousboe fra Aalborg kom til at fremstå som »opportunistiske« eller principløse i de to højkirkelige bisper, Stein og Swanes øjne. De to, som personligt heller valgte at være principfaste eller reaktionære overfor ændringer. For dem var det vigtigere, at kirken holdt på sit uden at gå på kompromis, uanset om resultatet blev, at ingen ændringer kom igennem.

Det, som her fra højkirkelig side opfattes som opportunisme eller »følgagtighed«, kunne måske med ligeså god ret fra politisk side kaldes »realpolitik«, det muliges kunst, når det gjalt Sthyr.

Der, hvor vandene virkelig skilles i denne sag, er i *embedssynet*. Der var således en verden til forskel på Steins højkerkelige bispeideal, hvor biskoppen helst fagligt og i myndighed skulle »rage et hoved højere op end andre« for ved sin person at indgyde embedet den rette respekt blandt præster og lægfolk og så på den midtersøgende og centrumskirkelige Sthyr mere jordnære opfattelse af en biskop, der kom til udtryk i sin indstilling af Leunbach som en »ualmindelig samvittighedsfuld Embedsmand, en nidkjær og begavet Præst«. Ifølge Stein var det *personen*, der gav embedet myndigheden, mens Sthyr mente, at *embedets iboende myndighed* også kunne bære en embedsmand med en mindre personlighed oppe.

Denne principielle forskel er vigtig i dette tilfælde, idet den får konkrete følger for synet på Sthyr. Fra Steins og Swanes indbyrdes brevveksling fremgår det tydeligt, at de ikke havde nogen som helst respekt for personen Sthyr, der ikke levede op til deres opstillede myndighedsideal, idet de anså ham for »kirkeligt, videnskabeligt og politisk et nul«, men dog en dygtig administrator.

Fra den moderate og kirkeligsindede grundtvigske side repræsenteret ved bl.a. Skat Rørdam og Fredrik Nielsen var det langt mere personlige grunde end divergerende embedsforståelser, der gjorde det svært at acceptere den trufne ordning: Man havde heller set nogle af sine egne folk komme ind i bispekollegiet og derved være med til at præge sagsbehandlingen i Kirkerådet – i stedet for endnu én fra den centrumskirkelige »klike«.

Men selv om Leunbach ligesom Sthyr således var ret upåagtet i de højkerkelige og de kirkeligsindende grundtvigske kredse – dog af forskellige grunde – tog ingen af disse officielt til orde imod ordningen, men nøjedes med at hæve røsten i private breve til venner og bekendte, og dér give deres helt personlige mening til kende.

Årsagen hertil kan næsten kun være den, at man dels var bekendt med den hidtidige procedure omkring disse stillingsbesættelser, men dels også accepterede, at sådan var *spillets regler*. Den, der havde magten, havde også »retten« på sin side. Som Otto Møller bemærker, var der ikke altid nogen påviselig saglig grund for en udnævnelse. Andre faktorer spillede som oftest ind: det være sig et venskab med ministeren som i dette tilfælde og/eller en tro partisolidat, der skulle belønnes som de gange Sthyr blev udnævnt, men der kunne også være tale om en kirkepolitisk manøvre, hvor en moderat person fra modpartens lejr udnævntes i et forsøg på at undgå kritiske

røster om »klikedannelse« og samtidig bevare status quo i det hidtidige forhold mellem stat og kirke, som ved Skat Rørdams udnævnelse.

Det er således indlysende, at skulle der komme en egentlig reaktion fra kirkelig side mod denne »ministerielle vilkårlighed« måtte den komme fra den nystiftede præsteforening, der havde ændringer af de hidtidige procedurer i forbindelse med provste- og bispevalg/udnævnelser som et af sine hovedformål for at sikre præsterne en større medindflydelse på, at den der udnævntes til biskop ikke blot var statens embedsmand og forlængede arm, men også »præsternes præst«.

Kritikken fra denne kant var givetvis mere principiel, selv om den hele tiden balancerede på kanten af det personlige, idet Sthyr's tanke om en udvidelse af landemoderne som et slags kirkeforfatningsorgan faktisk også var præsteforeningens politik. Her skulle det ikke handle om subjektive vurderinger af, hvorvidt personen Sthyr kunne leve op til de – af andre opstillede – kriterier eller om man heller havde set en fra sit eget »parti«, men om hvad følgen af denne ordning kunne blive for kirken både her og nu, men også på længere sigt.

Visse kredse indenfor kirken frygtede de »ikke-kirkeligsindede« – socialisterne, fritænkerne og de radikale folk indenfor Venstre – i Rigsdagen, der bl.a. havde hindret en påtrængende deling af Sjællands stift. Det kunne derfor ikke nytte at skyde sig selv i foden ved at give modstanderne gode argumenter for ændringer, der ikke blot ville kunne svække bispeembedet, men også hele kirkens position og omdømme i den tilspidsede politiske situation.

Hvis en stiftsprovst og sognepræst i et stort sogn alene med en smule medhjælp samtidig kunne varetage bispeembedets funktioner og forretninger, hvorfor skulle man så overhovedet aflønne en biskop af statens midler? Var det ikke spild af penge? Det var da også den økonomiske side af sagen, der gav anledning til at sagen kom frem i Rigsdagen, idet Sthyr havde foreslået at bruge den resterende, ubenyttede del af bispelønnen under konstitutionen til ekstraordinære afskrivning på embedsgælden, hvilket der rent faktisk var givet lov til på hans hidtidige embede på Lolland-Falster under hans ministertid.

Det var derfor vigtigt at understrege bispeembedets betydning. Det betød, at en biskop som kirkeminister, der principielt kunne

være et gode under normale forhold, under de nuværende omstændighed og med de følger, det måske kunne få (ingen vidste jo på daværende tidspunkt i hvad retning de nye politiske fraktioner ville tage i f.h.t. kirken) kunne være en alt for høj pris at betale for kirken, og ordningen om ikke et onde, så dog uheldig. Derfor måtte nogle hæve røsten – om ikke for andet, så dog for signalværdiens betydning: der accepteres ikke ændringer fra politisk hold i de kirkelige embeder i særdeleshed eller i strukturerne i almindelighed, hvilket tavsheden ellers godt ville kunne blive tolket som.

Selv om det tydeligt fremgår, at der var mange aspekter, der spillede ind på sagens udvikling, så faldt meget dog tilbage på Sthyr, som i forvejen ikke var specielt højagtet i det kirkelige miljø men ansås for ret ordinær i f.h.t. de positioner han havde opnået. Positionerne ansås for politiske udnævnelser, hvilket de vel også var. Hans tilknytning til partiet Højre syntes på den ene side at være en afgørende faktor for hans udnævnelser, men var på den anden side en hæmsko for hans anerkendelse, idet Højre nu kun havde den formelle magt, mens de reelt nu var afhængige af Venstres forgodtbefindende. Sthyr stod faktisk i den situation, som Stein havde frygtet at komme til at stå i, hvis han var blevet biskop over Sjælland.

Desuden var Sthyr som centrumsmand uden et egentligt kirkeligt socialt netværk som f.eks. de grundtvigske eller missionske havde, hvilket ikke må undervurderes. Det gjorde ham mere sårbar overfor kritik. Muligvis var det også almindelig kendt, at økonomi og Sthyr normalt ikke gik godt i spænd sammen, hvilket gav hans modstandere yderligere et argument i f.h.t. den trufne ordning, da det ikke var nogen hemmelighed, at Fyns bispeembede var et økonomisk langt bedre embede end Lolland-Falster, og dermed et avancement, selv om Sthyr forsøgte at så tvivl om dette.

Men det der bør tælle til hans fordel i denne sammenhæng er, at rygterne, uanset om de skyldtes det ene eller andet – i hvert fald sagde, at Sthyr allerede 10 år tidligere havde været interesseret i at komme til Fyn. Det var altså ingen ny tanke – nu opstod chancen desværre på et ganske ubelejligt tidspunkt for Sthyr – og samtidig havde han tilsyneladende nogle gode kirkepolitiske intentioner for skiftet: via en lagkagemetode at søge at vinde sympati for ideen om at inddrage landemoderne som en kirkeforfatningsmæssig melleminstans med forbindelse til Kirkerådet og med mulighed for at »virke udad« eller nedad og hen ad vejen afføde »menighedsråd« – i

landets tredje stift. Sthyr havde flyttet sig meget på de ti år, der var gået fra han tog sagen op i kirkerådet i 1888 og frem til oprettelsen af Lolland-Falsters stiftskonvent 1897. Selv om gejstligheden (pga. biskoppen) stadig var i overtal, var tanken om inddragelse af lægmænd blevet langt stærkere hos ham, hvilket igen kunne være et udslag af Sthyr's sans for realpolitik. Fra sit politiske arbejde i Rigsdagen må han have været bekendt med, at bl.a. J.C. Christensen var en varm fortaler for tanken om menighedsråd, og at det på et tidspunkt nok ville blive en realitet. Desværre gjorde sygdom kort efter tiltrædelsen på Fyn det umuligt for Sthyr at deltage i debatten omkring dette spørgsmål.

Situationen var på dette tidspunkt ikke så entydig, som den i eftertiden er blevet gjort til. Det er tydeligt nok, at der var mange fodfejl undervejs, men der blev heller ikke givet meget ved dørene. Meget havde givetvis set anderledes ud, hvis Sthyr havde valgt det sikre og trådt tilbage for derpå at lade sig udnævne til ny biskop over Fyn af sin efterfølger som minister. Ligeledes havde situationen nok været en anden, hvis det havde været en af de »populære bisper«, der havde været kultusminister, men tidens ugunst var ikke til, at f.eks. Skat Rørdam blev det. Ikke fordi han vel politisk lå specielt langt fra Højre, men fordi han var grundtvigianer, hvilket betragtedes som henhørende til den politiske opposition. Man kunne simpelthen ikke have en grundtvigianer som kultusminister i en Højre-regering, hvilket Rørdam næppe heller ville have ønsket sig. Sthyr var derfor det bedste bud, den bedste mand i den givne situation, *hvis* man ville fastholde ønsket om en biskop som minister.

Kornerup kaldte det som sagt »tilfældige omstændigheder«, at Sthyr nåede frem til sine positioner. Det er spørgsmålet om det ikke er forenklet, med mindre hele den lange periode, der normalt kaldes »provisorietiden« også skal henregnes under tilfældige omstændigheder. Hvis ikke, er det svært at tale om det tilfældige i Sthyr's udnævnelser. De var politisk betingede, men ikke tilfældige. Sthyr var jo rent faktisk Højremand og havde været det længe (stillede første gang op til folketingsvalget i 1881), endda en yderst aktiv Højremand. Mht. de »glimrende evner« så ragede Sthyr ikke et hoved op over alle andre, men var meget jordbunden og praktisk anlagt, skønt mange mente, at han havde temmelig høje tanker om sig selv. Glimrende evner eller ej, de rakte trods alt alligevel til at være den mand, der var brug for, da der skulle udnævnes en kultusminister 1897.

Andre var – som antydte – muligvis blevet spurgt først, men havde betakket sig denne post i en tilsyneladende håbløs situation. Sthyr påtog sig ansvaret, en skulle jo gøre det, og nåede rent faktisk at udrette noget specielt indenfor skoleområdet, hvilket i sig selv var en præstation under så svære vilkår, hvilket vel til dels skyldtes en evne til at forhandle, til at give og til at tage, hvilket jo kan være en glimrende og yderst effektiv evne i sig selv.

Tanken har som nævnt ikke været at lave et forsvarsskrift for Sthyr med 100 års forsinkelse, men at prøve at kaste lys over nuancerne i et i sig selv spændende intermezzo i dansk kirkehistorie, som grundlag for en bedømmelse af, hvorvidt det eftermæle Sthyr har fået, har været fuldt berettiget eller om andre hensyn og faktorer har medvirket til at give det den farve, det har fået.

Summary

As one of only a few Danish theologians, Hans Valdemar Sthyr (1838-1905) was able to hold several high offices of the Church, as well as in the political life (professor, bishop and minister for education and church affairs) in the latter part of the 19th century. Danish political life was dominated by disputes over the controversial provisional state budgets, while at the same time, the revivalist movements gain increasing influence in church life.

As a conservative politician and »Central Party« churchman, Sthyr had the right qualifications to achieve prominent positions, while at the same time he received no appreciation from his contemporaries or in posterity; his political affiliations as well as his positions in church life were with parties of a declining influence.

Sthyr was responsible for the passing of a badly needed new Education Act in 1899, but in general he is mostly remembered for his handling of the appointment of a new bishop in Fyn in 1900: He transferred and renewed his own vacancy from the diocese of Lolland-Falster to Fyn in order to be able to take up the position of bishop in Fyn after being dismissed as minister one year later. This manipulation has ever since been considered only negatively.

The intention in this paper is to examine, whether the verdict on Sthyr – that his career in the church was due »more to coincidence than outstanding ability« – has been justified, in light of the relative importance of the actual issues. It is being considered, to what ex-

tent the differing opinions on church life in general and the importance of the ministry in particular, along with disappointed hopes of promotion among his opponents, have influenced Sthyr's decisions. Also the need for the newly formed Union of Clergymen to emphasise its wish to play a decisive role in church politics as well as Sthyr's own motives behind the controversial manipulation are considered.

Noter

1. Christian Thorning Engelstoft (1805-89) professor i kirkehistorie 1834-51, biskop over Fyn 1851-89, kultusminister 1863-64, har som den eneste beklædt de samme stillinger som Sthyr.
2. I sine erindringer vurderer sp. ved Andreas k., Kbh. J. Steen ikke denne dobbeltvirksomhed hos Sthyr som et gode. Han skriver: »I modsætning til Peder Madsen, der var sig bevidst, at »in der beschränkung zeigt sich der Meister«, og derfor holdt sig til teologien, havde H. Scharling og Sthyr ikke alene interesse for, men tog et arbejde for mange andre ting, hvad der ikke var til gavn for deres teologiske professorgerning; Studenterne havde Indtryk af, at de undertiden kom ganske mangelfuldt forberedt til deres Forelæsninger...Sthyr var jo i høj grad optaget af politiske og sociale Interesser og blev da ogsaa som bekendt en Tid Kultusminister...« *Et Liv under Guds Naade* 1931 bd. I 47f.
3. I et brev til sognepræsten i Gylling Lars Otto Møller (1831-1915) skriver præsten og naturvidenskabsmanden Jakob Severin Deichmann Branth 04.01. 1900: »...Du kender nok anekdoten om afd.[øde] Biskop Fog, der i distraktion sagde i bisperådet i anledning af V.[ilhelm] Becks ytring om at det var vanskeligt at sige, hvem af bisperne der var den største klodrian: det må jo være [Johannes] Clausen [biskop i Århus 1884-1905], dersom det ikke skulle være Sthyr«. Erik Nørr *Mellem Otto og Jakob* 1986 320. Og i 1922-17 år efter Sthyr's død – gengiver *Fyns Tidende* i en lille notits et uddrag af et interview fra *Roskilde Dagblad* med folketingets daværende viceformand K.M. Klausen (se note 65) under overskriften »D'Hrr. ved jo – -:«: »Kultusminister Sthyr havde en skik, der irriterede os. Naar vi drøftede noget vedrørende Universitetet, sagde han: »Ja, d'Hrr. véd jo, at jeg er en gammel Videnskabsmand!« Var det Skolen, det gjalt, sagde han: »Ja, d'Hrr. véd jo, at jeg er en gammel Skolemand!« Var det Kirken, var han en gammel Præst, var det Landbruget, var han en gammel Landmand osv. Engang da han begyndte at tale om Brejninge Aanssvageanstalt, puffede Alberti til mig og hviskede, som for at komme Ministeren i Forkøbet: – Ja, d'Hrr. véd jo, at jeg er gammel Idiot!« *Fyns Tidende* 30.09.1922.
4. *DBL XXII* 595. Det kursiverede er mine fremhævelser. Bjørn Stisgaard Kornrup (1896-1957) Dr. theol 1928, underarkivar Landsarkivet Viborg 1925, Rigsarkivet 1928, Arkivar II 1932, Arkivar I 1939, overarkivar 1946. Kgl. Ordenshistograf 1951.

5. *Fyens Stiftsbog* 1987 19. Knud Christian Holm (f. 1915) c. theol. 1939, hjpr. Thisted, Tilsted, Skinnerup 1941, kkp.Tagensbo k., Kbh. 1946, pr. valgmg. Kerteminde og omegn 1952. Biskop over Fyn 1958-84. At det forholdt sig således bekræftes af en af Sthyr's samtidige, kgl. translatør Otto J. Hammerich, som i sine erindringer fra Frederikshavn påviser, at vittigheden allerede før havde været brugt i forbindelse med Sthyr's udnævnelse til biskop i 1887: »...Paa den Tid kunde man i et københavnsk Vittighedsblad læse følgende Gaade: Hvad forskel er der paa Kong Christoffer den Anden og Kong Christian den Niende? Jo, Christoffer den Anden satte Lolland-Falster over Styr, men Christian den Niende satte Sthyr over Lolland-Falster....«. *Fra Fladstrand til Frederikshavn*. Nogle erindringer hørt og set af Kgl. Translatør Otto J. Hammerich 1932 22. At sagen blev husket længe vidner en notits under »Af ugens Krønneke« i det grundtvigske tidsskift *Menighedsbladet* 06.10.1929 – 24 år efter Sthyr's død – hvor han og episoden atter trækkes frem i lyset af redaktøren, den senere biskop i Roskilde Axel Rosendahl, i forbindelse med at daværende kirkeminister Peter Dahl ville bortspare 100 præstestillinger. Under den underfundige overskrift »Lidt Cykelogi«, der spiller på de omtalte personers navne, skriver Rosendahl: »Der er forskel paa Sthyr og P. Dal. Ganske vist ligner de hinanden i Tendensen til at bruge Bremse, saaledes at Embeder en Tid lang stod ledige; men deres Kørselsretning var alligevel ikke ens. Sthyr lod en Bispestol være ubesat, saa at han selv i den givne Situation, naar den politiske Væltepeter viste sig at svare til sit Navn, kunde svinge sig op i den biskoppelige Sadel. P. Dahl vil ikke fra nogen Side blive mistænkt for at pønse paa slige Manøvrer. Der er mere »stel« i P. Dahl end i Sthyr. Det drejer sig nemlig om et Princip, en fast tilrettelagt Plan«. *Menighedsbladet* 1929 633.
6. Harald August Eduard Stein (1840-1900) 2. ord. Kateket Holmens k., Kbh. 1867-74, tillige præst ved Diakonissestiftelsen og bestyrelsesfmd. 1872-80. Fmd. for Kbhs. IM 1879-86. Sp. Sct. Matthæus k., Kbh. 1880-89, biskop over Fyn 1889-99. Stein var en af hovedstadens mest markante præster gennem sit formandskab i Københavns IM, sit virke på Diakonissestiftelsen og samtidig en meget afholdt prædikant, da han kom til Fyn som biskop fra det store og arbejdskrævende Sct. Matthæus sogn. – Det var Christian d. IX's ønske, at embedet som Fyns biskop først skulle tilbydes Harald Stein, hvilket kultusminister Jacob Scavenius og Sjællands biskop Bruun Juul Fog kunne tilslutte sig. Stein selv var tøvende og udbad sig betænkningstid, men gav i et brev til sin ældste broder [Theobald Stein] 18.02.1889 udtryk for, at kom der »et enstemmigt kald fra Myndighederne, følger jeg det som en Pligt at gaa ind derpaa. Jeg ønsker ikke Befordring, thi jeg er omgivet af megen Hjertelighed [ved Mathæuskirken], og alt trives, og jeg har ingen Frimodighed til at »melde mig selv« som Candidat til en bispestol.« Johannes Stein *Biskop Harald Stein* 1933 57f.
7. Bruun Juul Fog (1819-96), 1. rkp. Holmens k., Kbh. 1857-67, Holmens provst og sp. sst. 1867-81, biskop over Århus stift 1881-84. Sjællands biskop 1884-95.
8. Thomas Skat Rørdam (1832-1909) dr. phil 1859, sp. Sønderup 1869-73, Rønnebæk-O 1873-80, Helligåndskirken, Kbh 1880-86, provst ved Holmens k. 1886-95, dr. theol. h. c. 1894, Sjællands biskop 1895-1909.

9. Hans Jørgen Swane (1821-1903) sp. Hjerminde-Lee-Hjorthede 1857-68. Provst for Middelsom-Sønderlyng Hrd. 1860-68. Sp. Føllenslev-Særslev og provst for Skippinge-Ods hrd. 1868-71, sp. ved Viborg domsogn, Asmild og Tapdrup og stiftsprovst i Viborg 1871-78. Biskop i Viborg 1878-1903
10. Brev til biskop Fog 21.12. 1894, *Biskop Harald Stein* 71.
11. I en samtale med Stein påpegede daværende kultusminister Vilh. Bardenfeldt, at han først havde indledt forhandling med Stein, fordi han anså ham for stående i et »retfærdigt og ligeligt Forhold til alle Retninger, medens Skat. R[ørdam]. i sine tidligere Aar havde vovet sig for yderligt i Partiretning« [B. påpegede, at ligesom det var hans overbevisning, at kirkens minister måtte stå over partierne, måtte Sjællands bispestol heller ikke besættes af parthensyn]. Stein havde desuden en passende alder og erfaring fra Fyn, der talte til sin fordel. Men Steins manglende lærdom sammenlignet med Skat Rørdams og dennes bedre forhold til Det teologiske Fakultet samt større indflydelse i det københavnske kirkeliv gennem bl.a. Bethesdamøderne, talte til Rørdams fordel. Da Stein selv var i tvivl og vægrede sig, udbad Bardenfeldt sig derfor betænkningstid til at drøfte spørgsmålet på regeringsplan. Brev fra Stein til Swane 13.01.1895, *To Høj Kirkemænd* v. P.G. Lindhardt og Jørgen Swane 1958 311ff.
12. I brev til Biskop Fog, jf. note 10: »Medens jeg nu – indenfor min begrænsede Kreds [Fyn] – har en Indflydelse, som jeg med Tak paaskjønner, og som kan være til gavn for Stiftet, hvori der findes urolige Hoveder, vilde jeg som Landets første Gejstlige snart komme til at staa som en magtesløs magthaver, i besiddelse af Magtens Attributer, men uden at have Udøvelsen af denne. Et sørgeligt Fremtidsperspektiv opruller sig for mig. Hos Kirkeaaadets yngre [opportunistiske] Biskopper (Clausen, Scousboe og Sthyr) vil jeg ikke finde Forstaaelse.... Theologisk Facultet vil næppe hilse mig med Velvilje.... Flertallet af Præsterne i By og paa Land – og Størstedelen af Lægfolkene, som nære kirkelig Interesse, ønske ikke mig men bestemte Skat-Rørdam til Sjællands Bispestol. Hvad hjælper det, at mit Valg kan »sættes igennem« ved Kongens Naade og Deres [Fogs] kraftige Velvilje, naar jeg saa bagefter intet kan »sætte igennem« og daglig maa erfare, at Snorene hvile i en andens Haand..... Det er min fulde Overbevisning, at naar der ikke indenfor det theologiske Facultet kan findes en passende Person, saa er Rørdam uundgaaelig, og jeg anser det ogsaa for bedre, at han med »Styrelsen« forener »Embedet«, end at han faar den første, medens en Skygebiskop beklæder det sidste.« *Biskop Harald Stein* 73f.
13. Stein og Swane frygtede Peder Madsen (1843-1911) docent 1874, professor i NT 1875-1909, Sjællands biskop 1909-11, der adskillige gange var mere eller mindre officielt på tale som bispeemne: 1883 på Sjælland, 1895 i Ribe. I 1900 fik han tilbudet om Aalborg af sin gamle studiekammerat Sthyr, to gange henvendte J.C. Christensen sig til ham om Fyn 1903, og i 1905 ønskede alle stiftets provster ham til Århus. Frederik Torm *Biskop Peder Madsen, en Levnedsskildring* 1926 169.
14. Brev fra Stein til Swane 01.03.1895 *To Høj Kirkemænd* 328. Stein havde undervejs erfaret fra Fog, der absolut foretrak Stein, om nødvendigt kunne acceptere Rørdam, men for enhver pris ville undgå Peder Madsen (Stein til Swane 13.01.1895, *To Høj Kirkemænd* 313), at Steins kandidatur ikke var kongen

- magtpåliggende. Da Fog havde bragt Steins navn i forslag, havde kongen straks udbrudt: »Synes De ikke [Stiftsprovst J.P.M.] Paulli?« (Stein til Swane 20.01.1895, *To Høj Kirkemænd* 314f.). Trods sit umiddelbare udbrud fastholdt Kongen dog ønsket om Stein, mens Bardenfeldt ved et møde foranlediget af kongens synspunkt kunne meddele Stein, at regeringen i overensstemmelse med den almindelige stemning blandt de sjællandske præster måtte foretrække Rørdam. Men dersom Stein nærede ønske om at blive Sjællands biskop, stod han ved sit tilbud, selv om det politisk set ville være mere gnidningsløst at indstille Rørdam. Stein trak derpå sin kandidatur tilbage, idet han erindrede om, at han aldrig havde næret ønske derom, men alene ville træde til, hvis der ikke var andre muligheder (Stein til Swane 17.02.1895, *To Høj Kirkemænd* 321f.). – Iflg. *Fyens Stiftstidende* 21.02.1895 havde Stein modtaget en »Tillidsadresse« fra samtlige fynske provster der udtalte håbet om at han måtte blive på Fyn. *To Høj Kirkemænd* 327f.
15. *Biskop Harald Stein* 76f. Et brev fra Stein til Swane 26.04.1898 giver et godt indblik i Steins sygdomsforløb: »Jeg besørger med Iver og Lyst alle mit Embedes Sager, forsaavidt de kunne røgtes indenfor Stuens Vægge. Paa Ordinationer og Visitationer tør jeg jo ikke tænke.« *To Høj Kirkemænd* 488.
 16. Brev fra Sthyr's privatarkiv i Rigsarkivet, RA 6394. »Jeg har brevvexslet med Sthyr og gaaer venteligt af ved Aarsskiftet; – men muligen kalder Herren mig hjem forinden« Brev fra Stein til Swane 26.10.1898, *To Høj Kirkemænd* 491. – Alle opmuntringer til at have tillid til lægernes behandling afviste han: »At Lægen vil gjøre mig rask er priseligt, men Gudherrens Tanker gaa næppe i den Retning. Jeg venter selv at blive »hjemkaldt« i Løbet af Efteraaret, men vil Gud forlænge Tiden, da maa jeg jo bide paa hans Ting og øve mig i at sige »Guds Vilje ske«. Brev til sine brødre 29.10.1898, *Biskop Harald Stein* 77. Eugenius Sophus Ernst Heltzen (1818-98) jurist og godsejer, amtmand i Åbenbrå 1850, konservativ politiker, justitsminister og midlertidig kultusminister 1864-65, stiftsamtmand på Fyn 1869-98.
 17. »Sthyr vil ikke modtage min Ansøgning om Afsked før i Aarets sidste Dage. Om Gud ellers lader mig leve saalænge, vil jeg gaa af den 1. Maj; jeg har da været Fyens Biskop i 10 Aar – Guds Villie skee!« (brev fra Stein til Swane 10.12. 1898, *To Høj Kirkemænd* 491). Stein begrundede sin afskedsbegæring til kongen med, at han på grund af »legemlig Svaghed ikke seer...[sig] i Stand til med fuld Kraft at varetage Embedets Pligter«. Journalsag ZZ 2003 (1899) Cultusministeriets arkiv, RA.
 18. *Biskop Harald Stein* 78.
 19. Stein modtog efter Cultusministeriets indstilling samtidig kongens påskønnelse af sin fortjenstfulde virksomhed i kirkens tjeneste i form af udnævnelse til Kommandør af dannebrog af 1ste grad. (Ministerens forestilling, journal ZZ2003 Kultusministeriets arkiv, RA.)
 20. Brev fra Fredrik Nielsens privatarkiv, RA 6031. Personligt håbede Skat Rørdam på, at kunne få Peder Madsen til Fyn Marie Rørdam *Et Tilbageblik* 1911 361. Vilhelm Carl Schousboe (1841-1900). Inspektør på Borchs Kollegium 1864-67, konst. højskoleforstander i Greve 1867-68, lærer ved Hærens elevskole 1868, kateket og inspektør ved Borger- og Almueskolevæsenet, Viborg

- 1869, Feltpræst 1870-74, 1877, kap. Garnisonskirken. Kbh. 1875, sp. 1879. Bm. af IM s.a., biskop over Aalborg 1888-1900.
21. Fredrik Kristian Nielsen (1846-1907) ord. Kateket, Vor Frelser k. Kbh. 1873-77. Professor i kirkehistorie 1877-1900. Biskop i Aalborg 1900-5. Biskop i Århus 1905-7. Nielsen var ved at køre træet i universitetslivet. Et af de »store« bispeembeder havde Nielsen opgivet at få; dem fordelte jo »kliken« – som han bittert kaldte den centrumskirkelige kreds – men var interesseret, hvis nu Lolland-Falster blev ledigt. P.G. Lindhardt *Fem Aalborgbisper*, Festskrift i anledning af 400-års-dagen for bispestolens overflytning til Aalborg 1954 126.
 22. Lauritz Nicolai Balslev (1845-1923) Hjelpepræst Brændekilde-Bellinge 1875. Hjelpepr. Århus domkirke 1876, sp. Hvilsager-Lime 1877-83, sp. V. Hæsing-SL. 1883-95, provst for Salling hrd. 1892. Sp. v. Sct. Knuds k. og stiftsprovst over Fyn 1895-1903, biskop over Fyn 1903-21. Johan Alfred Heiberg (1848-1936) dansk pr. Chicago 1873, sp. Aulum-H 1879, provst i Hammerum hrd. 1881, sp. Vejlbj, Fyn 1885, sp. Vor Frue, Odense 1888, sp. Krist k., Kbh 1900, provst Kbh's vestre provsti 1901, sp. Sct. Mariæ, Helsingør 1909-15.
 23. Konstitutionshonoraret udgjorde 2100 kr. årligt fra bispeembedet foruden et vederlag på 400 kr for bestyrelsen af et legat. Af et brev 07.05.1899 fremgår det, at Balslev havde problemer med selv at finde en medhjælper (»en ung tjenstledig Præst eller theologisk Kandidat, som baade var vel skikket og villig til at være ordineret Medhjælper i mit Embede som Sognepræst ved Sct. Knuds Kirke«) Han bad derfor ministeriet om at opslå stillingen med ret til selv at vælge blandt ansøgerne. Vederlaget var: fri Station (undtagen Vask) i mit Hus og desuden 100 Kr. maanedlig, men ikke Offer af Menigheden. Medhjælperen skulle desuden være ugift og villig til at forrette Tjeneste i Lighus med en personel Kapellan, som overdrages ham af Sognepræsten, saavel Prædike-tjeneste og kirkelige Forretninger som Kontorarbejde. – Da Stillingen var »midlertidig« var vedkommende på månedsløn, og skulle kunne opsiges enten med en måneds eller et kvartalsfrist. 07.06.1899 kunne Balslev meddele, at han udvalgt Kandidat A. J. P. H. Gjerulff som sin medhjælper. Gjerulff blev ordineret 05.07. og tiltrådte 09.07, jf. brev fra Balslev til ministeriet 10.07.1899 (Journal ZZ2003, Kultusministeriets arkiv, RA).
 24. Forestillingerne forefindes i koncept i Kultusministeriets arkiv som hhv. journalsag ZZ 2003 og ÆÆ 613, RA.
 25. Ovidius Sophus Assens (1832-1914) sp. Rødby-Ringsebølle, provst for Fuglse Hrd. 1876-1904, stiftsprovst for Lolland Falsters stift 1899-1904. Assens blev ved kgl. Res. 28.06.1897 konstitueret biskop på Lolland Falster, hvilket Sthyr havde betinget sig for at træde ind som minister 23.05. s.a. Iflg. *Ministerialtidende* 1897, del B., 411, var Sthyr blevet bemyndiget til at udnævne Assens. Assens blev udnævnt til ny stiftsprovst, samtidig med, at Leunbach overtog bispeembedet, idet den hidtidige stiftsprovst Hans Friederich Helweg (1816-1901) pr. i Haderslev 1856-64, sp. i Købelev 1867-1901, stiftsprovst for Lol.-F 1886-99, meget belejligt også tog sin afsked. Noget tyder på, at Sthyr hele tiden havde forestillet sig, at konstitutionen højst ville vare to år, jf. brev fra Swane til Stein 10.06.1897: »...vi maae være meget tilfredse med den Ordning, hvorved Provst Assens foreløbig besørger Embedet i 1 ell. 2 Aar, medens Ordina-

tionerne henvises til Biskopperne. Jeg har kjendt lidt til Assens i tidligere Dage, han er en velfunderet Theolog, en besindig, paalidelig og elskværdig Mand, og var idetmindste i sin Tid fuldt ud folkekirkelig. *To Høj Kirkemænd*, 457. Politisk var det en yderst ustabil tid at være minister i, regeringen var svag. Stein skrev 26.05.1897 om Sthyr: »Forhaabentlig er han forstandig nok til at reservere sig sin Bispestol en lille Tid; thi »beregnerne Politikere«, som jo heller ikke vilde indtræde i Cabinetet, spaar det nys dannede Ministerium kun en kort levetid.« *To Høj Kirkemænd*, 453. Heller ikke Otto Møller regnede med nogen lang ministertid til Sthyr: »Mon der skal en ny Bisp i Sthyr's Sted? Eller han vil maaske holde sig Vejen aaben tilbage til denne Stol; han bliver vel heller ikke gammel, hvor han nu er løftet op. Erik Nørss nyudgivelse af *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam* 1999 IV, 50.

26. Henrik Christian von Leunbach (1837-1903) sp. Alslev-Hostrup 1870-73, Kolding 1873-83, Skeby-Otterup 1883-87. Tranekjær-Tullebølle (1887-99). Medlem af DMS bestyrelse 1877-84. I et brev til Fr. Nielsen 09.05.1899 omtaler Rørdam Leunbach som en »en sjældent brav og varmhjærtet Mand, maaske noget eftergivende overfor sig selv og blød overfor andre (?), men absolut med Hjertet paa rette Sted, saa jeg haaber, at han skal gøre et trofast Arbejde som Biskop, – ogsaa i Kirkeraadet, om det bliver samlet igen.« (Fr. Nielsens privatarkiv, RA 6031).
27. »Hans [Leunbachs] Udnævnelse til Biskop maa vistnok – trods alle de gode Egenskaber, L. sad inde med – kaldes et Misgreb fra den kirkelige Styrelses Side. Bispestillingen i Danmark forudsætter Mænd, der er et Hoved højere end alt Folket; den udvortes Embedsmyndighed er saa ringe; alt beror paa den aandelige Myndighed, som Embedets Indehaver selv har, og netop paa dette Punkt, manglede L. de fornødne Forudsætninger; han var vel lidt af sine Præster og Lærere paa Grund af sin kærlighed og Hjælpsomhed, men han var ikke den, der med Aandens Myndighed kunde tale det afgørende Ord«. Max Groshennig og Th. Hauch-Fausbøll: *Danmarks Præstehistorie 1884-1911* 1932 bd.2, 522.
28. Leunbach og Sthyr udnævntes begge til alumnus på Borchs kollegium 16.03.1862, jf. »Inspectors Protokol for Borchs Kollegium«, RA. Sthyr blev desuden sp. i Alslev-Hostrup efter Leunbach, som vel har lagt et godt ord ind for ham: »Ved den Tid Pastor Leunbach søgte Forflyttelse fra Alslev (til Kolding), attraaede Lic. [theol.] Sthyr Præstembede og søgte et Embede paa Fyn. Da hændte det sig, at han kom i Besøg i Alslev Præstegaard hos sin gode Ungdomsven, Pastor Leunbach. Denne opfordrede ham til at søge Alslev-Hostrup, der lige var bleven opslaaet ledigt. Sthyr fik Lyst til at blive Leunbachs Eftermand, trak sin Ansøgning til det fynske Kald tilbage, søgte og fik Embedet her 28.07.1873«. *Fra Ribe Amt* 1915-18 bd. 4, 705f.
29. *Danmarks Præstehistorie i Aarene 1885-1914* (1914) 15. I brev til Fr. Nielsen 09.05.1899 skriver Rørdam om bispevielsen: »Paa Andsen Pinsedag [22.05.1899] skal jeg saa have Bispevielse. Leunbach har paa Gr. af sin Hustrus Død [19.03.1899] bestemt frabedt sig noget Gæstebud i den Anledning, hvilket paa en Maade er en Nemhed for mit Hus, som ellers maatte have været »paa den anden Ende« begge Pinsedagene, men det forekommer mig dog noget fatigt, at den Festlighed udelades«. (Fr. Nielsen privatarkiv, RA 6031).

30. Efter Schousboes død tilbød Sthyr Fr. Nielsen bispeembedet i Aalborg, dog først efter at Peder Madsen havde sagt nej (jf. brev af 10.03.1900 i Peder Madsens privatarkiv, NKS 4140,4°, Kgl. Bibl.), bl.a. fordi han regnede med at skulle være biskop i det stift, der skulle udskilles fra Sjællands stift og have sæde i Næstved. *Fem Aalborgbisper* 126.
31. I et brev til J.S. Deichmann Brandt skriver Rørdams gode ven, præsten Otto Møller 03.09.1899: »....Det var da vist til Overraskelse for de fleste, at Sthyr gjorde sin Ven Leunbach til Biskop. L. er jo vist en from og god Mand, men om han egentlig egner sig til at være Overhyrde, kan vel være tvivlsomt. Men det er jo sandt, at der er ingen videre fremragende Mænd at vælge mellem, naar det da tillige skal være saadanne, som det øvrige Præsteskab skal kunne have nogen Tillid til. Imidlertid lader Sthyr Fyens Bispestol staa ledig for sig selv, hvad unegtelig ikke ser godt ud. Naar han gaar af som Minister, kunde han vist uden Skade forsvinde. Men han synes i det hele at unde sig selv godt og anse sig selv som uundværlig. Jeg synes, at P. Madsen og Fr. Nielsen skulde gøres til Bisper, og yngre og noget mindre lærde Mænd gøres til Professorer. Men der er jo ingen, der spørger os til Raads om sligt, saa vi kan spare os Bekymringer derfor.« *Mellem Otto og Jakob* 317f.
32. I et brev fra Otto Møller til Skat Rørdam 30.12.1901 i anledning af spørgsmålet om menighedsrådenes indflydelse på præstevalg, hvor Rørdam havde foreslået, at de alene skulle have lov at vælge mellem tre ansøgere, der var fremlagt af biskoppen, gør Møller rede for sine betænkeligheder derom pga. manglende lokalkendskab hos nyvalgte biskopper og kommer indirekte ind på spørgsmålet om bispevalg: »...der vil altid være nyvalgte Bisper, *valgte ligesom nu, ingen ved, hvorfor*. Var jeg bosiddende i Viborg eller Ribe Stift [A.S. Povlsen og Peter Gabriel Koch var lige udnævnt og tiltrådt] og da for Resten i et hvilket som helst andet Stift, så vilde jeg ubetinget foretrække [J.C.] Christensen Stadil valgte mig en præst fremfor Bispen, thi han vælger dog vel i Almindelighed efter Alder, karakter o.l., men Bispen vilde vælge – ja hvorefter? Efter sit Skøn om, hvad der tjener den »troende Menighed«, hvorom nok Povlsen, Koch, Fr. Nielsen, Sthyr langt fra har samme Begreb«. *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam* IV, 135. Møller erkender, at kriterierne for valg af bisper som regel er dybt subjektive, men foretrækker alligevel udnævnelser ud fra politiske kriterier fremfor kirkelige af to onder, ligesom ved præstevalg.
33. Breve fra Rørdam 20.04 og 09.05.1899 (Fr. Nielsens privatarkiv, RA 6031). I forbindelse med Balslevs bispevielse, skrev Rørdam til vennen Otto Møller 04.12.1903: »Han er en god Mand, i høj Grad sandfærdig og paalidelig i sin Færd, og vil ikke gøre sig en Tomme højere, end han er. Dette er jo i sig selv noget ret betydeligt (og temmelig sjældent, naar et M[enne]ske kommer noget opad paa Ærens Stige); men nogen betydelig Mand er han ikke. Men heller en ærlig Mand med mindre Gaver, end en nok saa begavet, men »ulden«, saa man ikke ved, hvor man har ham«. *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam* IV, 165.
34. Præsteforeningen blev stiftet i oktober 1896 på et Bethesdamøde mellem de moderate grundtvigianere, missionsfolk i Kbh. samt de centrumskirkelige tredje retningsmænd. I den tidligste formålsparagraf hedder det: »Foreningens For-

maal er at samle Danmarks Præster til Fællesoptræden i Spørgsmaal af folkekirkelig Art, saavel saadanne, der angaa Folkekirken i det hele, dens Gudsstjeneste og Forfatningsformer, dens Finansvæsen og dens Forhold overfor Staten og andre Myndigheder, som saadanne særskilt angaa præsterne. – Derimod ligger de forskellige kirkelige Retningers saa vel som Enkeltmands Forhold og Arbejde for det aandelige Liv udenfor Foreningens Omraade og maa aldrig optages indenfor dens Virksomhed«. Jørgen Stenbæk *Præsternes Forening gennem 100 år* 1999 9.

35. Allerede fra begyndelsen var der uro i bestyrelsen omkring spørgsmålet bispevalg. Næstformanden B.L. Paludan-Müller (1845-1932) sp. Hillerød-Nr. Herlev 1882-1920, der tilhørte tredje retning, insisterede på, at spørgsmålet om præsters indflydelse på bispevalg ikke måtte være en officiel del af foreningens program og satte sit mandat ind herpå. Paludan-Müller anså den kongelige [og ministerielle] indflydelse på bispeudnævnelserne som en statsgaranti for folkekirkens overlevelse, bl.a. over for vækkelses og lægfolkets forventede demokratiske indflydelse. Han følte sig derfor nødsaget til at forlade bestyrelsen, da de øvrige ikke mente at kunne give efter på dette punkt, idet den kongelige suveræne nominering, kaldelse og udnævnelse af landets biskopper ansås for statskirkelighed og dermed uacceptabel. *Præsternes Forening gennem 100 år* 29f.
36. *KD* 07.06.1899. Peter Gabriel Koch (1858-1922) , sp. i Vildbjerg-Timring-Nøvling 1885-89, sp. i Herning 1889-1900, provst for Hammerum herred 1891-1900, præst i Vor Frue k., Odense 1900-1, biskop i Ribe 1901-22. Biskop på Fyn 1922.
37. I *KD* 09.06.1899 kaldte en anonym københavnsk præst det for en »stygt plet« at lade som om man er uvidende om den vægtigste grund til vakancen. »Enten falder dette ind under det at sige noget, man ikke mener – eller ogsaa er det en slet anbragt Spydighed. Men ingen af Delene er tilbørlig i en saa alvorlig Sag, mindst naar en betydelig Del af landets Præster opfordres til at sige Ja dertil«. Et andet anonymt indlæg i *KD* 08.06.1899 må henhøre under fornævnte kategori: »Hvorledes kan Besættelsen af en Bispestol faa nogen indflydelse paa Kultusministerens Stilling?«
38. Koch mente, at bestyrelsen i dette tilfælde havde overskredet deres egentlig kompetence og var i dette spørgsmål således på linie med den grundtvigske præst Morten Pontoppidan, der ved et kredsmøde ligeledes tog afstand fra adressen, idet han betragtede Præsteforeningen som en ren faglig forening, der ikke burde drive kirkepolitik, og foreslog derfor en misbilligelse af bestyrelsen. P.G. Lindhardt *Morten Pontoppidan* 1950-53 II, 73.
39. Det omtalte medlem, viste sig at være Peter Emil Blume (1835-1909) sp. i Bording 1868-83, Bøvling-Flynder 1883-92, provst for Vandfuld m.fl. Hrd. 1886-92, Tikøb 1892-1905. Bm. I Præsteforeningen 1897-1901, der følte sig tvunget til at stå frem i *KD* 13.06 og 14.06.1899, efter at Ostenfeld i *KD* 10.06.1899 havde kaldt det illoyalt at stå frem og undskyldte sig med pinsetravlhed, i stedet for at tie stille med, at vedkommende havde fortrudt, efter som vedkommende kunne have nægtet at skrive under og dermed standset sagen. Blume havde været forhindret i at være til stede og var tillige ubekendt med, at denne sag,

hvis fremkomst han ikke billigede, skulle forhandles. Desuden måtte han protestere, idet han aldrig havde undskyldt sig med pinsetravlhed. Det viste sig, at Blume havde misforstået det korrekturafttryk, der var blevet tilsendt ham med hans navn under, og derfor troede at det var den endelige adresse, der samtidig var blevet udsendt til kredsene. Så rent faktisk havde han haft mulighed for at nægte sin underskrift og om muligt standset sagen, hvilket han højlydt beklagede. Spørgsmålet er imidlertid om dette ville have været tilfældet, jf. Paludan-Müllers særstandpunkt, note 35.

40. *KD* 10.06.1899. Harald Ostenfeld (1864-1934) kkp. Østoft-Bandholm 1890-93, ord. Medhjælper ved Bedesalen på Chr. Winthersvej, Frederiksberg 1893-97. sp. Sct. Lukas k., Frberg 1897-1908, sp. Solbjerg, Frberg 1908-11, Sjællands biskop 1911-23. Biskop over Københavns stift 1923-34. Bm Den danske Præsteforening 1896-11. Fmd. 1905-11.
41. Om meningen var udtalt er svært at afgøre. Præsteforeningen havde ved udgangen af 1898 509 medlemmer. I 1896 var der 1230 faste embeder. Tallene er ikke umiddelbart sammenlignelige, idet der hertil skal lægges bl.a. en del hjælpepræstembeder samt tages højde for, at ikke alle medlemmer delte bestyrelsens holdning i dette spørgsmål.
42. *KD* 12.06.1899. Albert Schack (1849-1925) sp. Gudum-Fabjerg 1887-95, Helvigskirken, Kbh. 1895-1908, til Vonsild-Dalby 1908-23. Bm. 1897-1905, foreløbig fmd for Præsteforeningen 1897, redaktør for Maanedssblad for den danske Folkekirke (1897-1904). Schack stod IM nær i Kbh., især til Kirkefunds-kredsen, bm. i forretningsudvalget, og stifter af »Dansk Kirkefond« 1910.
43. Se note 57.
44. *Kristeligt Dagblad* er ganske på linie med Præsteforeningen og skriver, at det er svært at få øje på nogen kirkelig grund til at overføre vakansen fra et stift til et andet på ubestemt tid i en situation, hvor man diskuterede oprettelse af et nyt stift på Sjælland, modsat de »Ferslewske blade« [bl.a. Aftenposten, Nationaltidende, Dagens Nyheder og Dagbladet], der anså hele ordningen for temmelig betydningsløs. *KD* påskønner det, ministeren har opnået gennemført, bl.a. en ny skolelov og forventer ud fra kendskabet til Sthyr, at »han inden ret længe vil meddele Offentligheden en Løsning, som sikkert vil være af den Beskaffenhed, at det egner og anstaar en Biskop, der er bleven hævet til at indtage en Plads i Kongens Raad, en Biskop, der føler sit Ansvar overfor den himmelske og jordiske Konge, en Biskop, der véd, hvad han skylder den Kirke, i hvilken han har beklædt Embeder som Sjælesørger, Præstelærer og Tilsynsmand« *KD* 08.07. 1899.
45. I et brev til Otto Møller 25.09.1899 skrev Anders Jensen Rud (1868-1945) sp. i Karlslunde 1896-1902, Ansgar kirke, Odense 1902-23, biskop over Fyn 1923-38: »Om Sthyr, vor vordende Biskop, refererer Hey [(1847-1927) sp. i Almindelig Viuf, provst 1900] en spids Bemærkning: »Nu har han kun ét tilbage, at lade Fyns Bispestol vente, til Sjællands bliver ledig«. *Fyens Stiftsbog* 1987, 122.
46. 11.10.1899 under 1. behandling af Finanslovsforslaget 1900-1, *Rigsdagstidende*, Folketinget (FT). spalte 163f. Klaus Berntsen (1844-1927) Friskolelærer, bladudgiver, valgt for Odense Amts 4. Valgkreds (Assens) 1895, Indenrigsmi-

- nister 1908-9, Konseilspræsident og forsvarsminister 1910-13, forsvarsminister 1920-22, minister uden portefeuille 1922-24.
47. Balslev skulle have 2100 kr. i honorar, den ordinerede medhjælper 2000 kr., mens 1900 kr. gik til de ordinære udgifter, der var forbundet med embedet (Forrentning og afdrag af byggegæld, vedligeholdelse af bispegården samt skat). *Rigsdagstidende* FT sp. 163.
 48. 13.10.1899 under 1. behandling af Finanslovsforslaget 1900-1 (FT sp. 264f). Peter Adler Alberti (1851-1932) Højesteretssagfører, grundlægger af dagbladet *Danneborg* 1892, valgt for Københavns Amts 4 Kredse (Køge) 1895, justitsminister og minister for Island 1901, justitsminister 1905-08, 1910 i tugthus for bedrageri, benådet 1917.
 49. 14.10.1899, 1. behandling af Finanslovsforslaget 1900-01 (FT, sp. 294f). Hugo Egmont Hørring (1842-1909) Jurist, departementschef i Indenrigsministeriet 1889-94, Indenrigsminister 1894-97, Konseilspræsident og finansminister 1897-1900.
 50. Jf. Sthyr's indlæg 20.10.1899.
 51. Peder Christian Kierkegaard (1805-88) Dr. phil, sp. Pedersborg-Kindertofte 1842-56, biskop i Aalborg 1856-75, kultusminister 1867-68.
 52. Allerede i begyndelsen af 1890'erne gik der jævnlig rygte om Sthyr som muligt emne som kultusminister, og for biskop Stein stod det klart, at Sthyr ikke var fremmed for tanken, jf. brev til Swane 11.03.1893. *To Høj Kirkemænd* 223. 23.05.1897 udnævntes Sthyr til kultusminister, hvilket ikke kom bag på Stein, der skriver 26.05.1897: »At Sthyr ikke kunde modstaa en Portefeuille, var jeg forud vis paa. Min store Frygt er, at han skal forløfte sig paa store Opgaver som Kirkeforfatningsspørgsmaal; hans Udtalelser i Kirkeaaet begrunde min Frygt. Er han klog, sætter han al Kraft ind paa saadanne Sager, som netop *han* har sin Styrke i: Naadensaaets Ordning, Lønningssager osv.; her vil han kunne virke gavnligt og faa Krav paa Taknemlighed. For Rørdam og Fr. N[Nielsen]. er Overgangen fra Bardenfeldt til Sthyr ikke behagelig; men Sthyr er ikke uimodtagelig for Smiger, og jeg troer nok, at Fr.N. er Manden, der veed, hvorledes hans »forhenværende, kjære Collega« skal behandles.« *To Høj Kirkemænd* 453. Hvorvidt det var så magtpåliggende for Hørring at få en biskop som minister, som han gav udtryk for i Rigsdagen 1899 er svært at afgøre. Biskop Swane havde hørt noget andet. I et brev til Stein skriver han 30.06.1897: [C.D.] Lütischau [finansminister 1894-97] har fortalt mig, at der blev telegraferet efter Sthyr, medens han var paa Visitats; han ilede til Kbhvn og tog strax, uden Betænkning imod Tilbuddet. Om Bjerre har der mærkelig nok ikke været Tale. *To Høj Kirkemænd* 460. Stein havde imidlertid hørt noget andet omkring minister-skiftet og skriver til Swane 03.07.1897: »Fra aldeles sikker Kilde veed jeg, at Ministerprotefeuilleen først blev tilbudt Borgm. (H.N.) Hansen [højesteretssagfører, borgmester for magistratens 1. afd i Kbhvn 1873-97 og frikonservativ politiker], som – efter to dages Betænkningstid – sagde »Hus forbi«; saa var [J.J.K.] Bjerre (se note 77) *paa Tale* – men saa telegraferedes der til Sthyr, som kom hastig, baaret af »Portefeullens Aand«, og saa lød det til Conseilspræsidenten »knap du byder – før jeg lyder«. *To høj Kirkemænd* 462.
 53. 20.10.1899, 1. behandling af Finanslovsforslaget 1900-01 (FT sp. 677-81).

54. Ditlev Gothard Monrad (1811-87) sp. V. Ulslev 1846, kultusminister 1848, 1859-63, 1864, biskop over Lolland-Falster 1849-54, 1871-87, konseilspræsident 1864. sp. Brøndbyvester-Ø 1869-71. Monrad var blevet afskediget som biskop i 1854 af det ørstedske ministerium pga. hans deltagelse i den offentlige opposition mod regeringens revisionsforslag af Grundloven. De følgende år gik med politisk arbejde og et ophold på New Zealand 1865-69. Efter et par år som sp. 1869-71, blev Monrad 1871 genudnævnt som biskop over Lolland-F.
55. Berntsen fremhæver at Fyens stift har været hårdt ramt af sygdom, »i de senere Aar var han [Engelstoft] paa Grund af Alderdom en skrøbelig og svagelig Mand, der ikke med fuld Kraft kunde varetage Embedet. Da han døde, blev Embedet besat med en sygelig mand [Stein], som med stor Samvittighedsfuldhed tog sig af Embedet, og en Mand, som den fynske Befolkning satte meget stor Pris paa, men....i et Par Aar maatte han lade Embedet bestyre ved Konstitution [Balslev], og saa snart han nu er traadt tilbage, skulle vi igen have Fyns Bispestol [besat ved Konstitution...]«.
56. 20.10.1899, 1 behandlingen af Finanslovsforslaget 1900-1 (FT sp. 681-86).
57. Anton Christian Bang (1840-1913) norsk teolog, første norske dr. theol. 1878, kirkehistorisk professor i Kristiania (Oslo) 1885-93, kirkeminister 1893-95, biskop i Kristiania 1896-1913. Bang var kirkeminister i Emil Stangs regering 02.05.1893-14.10.1895, selv om politik hidtil havde stået ham fjernt. Stortingsflertallet »belønnede« ham for denne beredvillighed til at tjene den konservative sag ved at inddrage hans personlige professorat. Som svar herpå lod B. sig ved sin afgang demonstrerende beskikke til personelkapellan ved Trefoldigheds menighed i Kria. Fra denne, dog kun i rang, underordnede gejstlige stilling, sprang han saa til at blive den norske kirkes primas, idet han 06.07.1896 blev udnævnt til biskop i Kria stift. *Salmonsens Konversationsleksikon*.
58. I betænkningen til Finanslovsforslaget redegør Sthyr i en skrivelse af 08.12. 1899 for Folketingets Finansudvalg, hvordan de forskellige bispelønninger er sammensat, og bla. at vedligeholdelsen af boliger påhviler den enkelte biskop. Han slutter med at bemærke, at »Bispegaarden i Odense bestaar af gamle Bindingsværks Bygninger, de andre Bispegaarde ere derimod solide, grundmurede Bygninger«. (FT 1899/1900, tillæg B, 390) Underforstået en bekostelig istandsættelse forestår. Som bilag vedlægges en oversigt over bispeembedernes indtægter og udgifter. Af den fremgår det, at Sjælland og Fyn med hhv. 10000 kr. og 8000 kr. fra statskassen er de bedst aflønnede. Med naturalie- og andre indtægter foruden godtgørelse kommer de op på hhv. 16108. kr og 12844 kr., mens Viborg stift til sammenligning har en indtægt på i alt 8780 kr. Sjællands stift havde dog en langt større embedsgæld (næsten 80000 kr. mod Fyns godt 16000 kr.), der skulle forrentes. Så sammenholdt måtte man sige, at Fyns bispestol så ud til, at være forretningsmæssigt den bedste – med den mindste gæld og en årlig nettoindtægt, der var under 100 kr. mindre end Sjællands. (FT 1899/1900, tillæg B, 391-94)
59. Om konstitutionsmuligheden var bedre her end på Lolland-Falster er svært, ja vel nærmest umuligt at afgøre. Både provst Assens og stiftsprovst Balslev havde jo begge varetaget bispefunktionen i længere tid som følge af hhv. Sthyr's fritagelse og Steins sygdom.

60. Oprindeligt var det biskop Martensen, der havde fremført tanken om at gøre de udvidede landemoder til en egentlig kirkeforfatningsinstans. Han var imidlertid imod at optage lægfolk, hvilket betød, at ideen ikke rigtig slog an, selv om Kirkerådet (herefter KR), bestående af bisperne samt en teologisk og juridisk ekspert, med jævne mellemrum tog den op til drøftelse. Siden 1888, hvor Sthyr som biskop var blevet medlem af KRet, havde han været en varm fortaler for tanken udfra sin erfaring med den ordning, der fandtes på Lolland-Falster, hvor såvel præster som lægfolk havde ret til at deltage i forhandlingerne ved de udvidede landemoder – dog uden stemmeret. Sthyr mente, at udvidede landemoder kunne virke som en »Ventil« mod de mange »vilde Ting«, som kom frem på [præste]konventerne. Bispnen ville få bedre mulighed for bred kontakt med præsterne, som til gengæld ville blive mere tilfredse ved at blive medinddraget i de spørgsmål, der blev sat til forhandling. Mens Sthyr mente, at man burde imødekomme præsterne ved at lade dem vælge en repræsentant, var han mere usikker over lægfolks deltagelse. Den måtte komme til »lidt efter lidt efter som disse faa Interessse for de kirkelige Anliggender«. Da man under forhandlingerne 1890 i KRet diskuterede muligheden for en udvidelse af Kirkerådet, fastholdt Sthyr, at det var nødvendigt at begynde med en udvidelse af landemoderne, så man både havde et snævert landemode bestående af biskop, stiftsamtmand og provster og et udvidet med en præst, men nu tillige også en lægmand fra hvert provsti, så der var lige mange provster, præster og lægmænd repræsenteret. Hvert af de udvidede landemoder kunne så vælge en præst og en lægmand til medlemmer af kirkerådet. Sthyr ytrede i den forbindelse, at han sålidt som biskop Fog var tilhænger af valg i almindelighed, men ville man udvide kirkerådet, var der ingen anden vej end at vælge. Han turde dog ikke foreslå, at lægfolkene selv skulle vælge [men udpeges af præsterne]. *Kirkerådets forhandlingsprotokoller*, RA, KRets forhandlinger, 5. møde 20.09.1890, 260-2. Man vedtog at sende forslaget til behandling ved landemoderne og først genoptage sagen året efter. I Ribe, Aalborg og Sjællands stift kunne man tilslutte sig forslaget. På Fyn var stemningen umiddelbart mere for en udvidelse af KRet, mens der i Viborg og Århus ikke var flertal for forslaget. I Lolland-Falster stift var spørgsmålet – som det eneste sted – blevet forhandlet på det udvidede landemode. Sthyr udtalte ved fremlæggelsen sin glæde over, at kirken ikke havde fået en [synodal] forfatning 1849, da det havde vist sig overalt, hvor der oprettedes »kirkelige Rigsdage, at de ukirkelige Elementer fik Overmagten«. KRet ønskede imidlertid en »fyldigere kirkelige repræsentation« gennem en forbindelse med de udvidede landemoder med en valgt præst fra hvert stift som en slags tillidsmand, valgt for 3 år. Til spørgsmålet vedr. lægfolkets repræsentation svarede Sthyr: »Lægmandselementet bør og vil ogsaa nok med Tiden komme med; men ingen har endnu kunnet paavise et brugeligt og gennemført Princip for Valget af dem. Dette Forslag tilsigter at bringe os ud over det døde Punkt; gaaer det igjennem, kommer det andet ogsaa nok engang, naar det nu foreslaaede er blevet tilstrækkeligt prøvet. Der har i Kirkeraadet været Tale om at vælge 2 Præster og 2 Lægfolk fra hvert Provsti; men i saa Fald vilde Sjællands Stifts Landemode faae 90 Stemmeberettigede, og det var jo en hel Rigsdag, som det var vanskeligt at arbejde med, og der bør være den samme Ret til at

vælge over hele Landet«. Stemningen viste sig at være for 2 delegerede fremfor 1. Sthyr erklærede at kunne modtage en Udtalelse om, at Forslaget modtages, men at 2 delegerede foretrækkes for 1. *Theologisk Tidsskrift for Den danske Folkekirke*, red. af Sthyr (1892) 288-90. Forhandlingerne i KRet førte heller ikke denne gang til noget, men i 1896 bad Sthyr atter om at få spørgsmålet genforhandlet, da han stadig var overbevist om, at landemoderne som en bestående institution, kendt af folk, var egnet som grundlag for en kirkeforfatning, men da tanken heller ikke denne gang vandt tilslutning i KRet – trak Sthyr forslaget tilbage, men arbejdede dog videre med sagen på lokalt plan.

Efter opfordring fra menighedskonventet og på Sthyr's initiativ blev Lolland-Falsters 2. stiftskonvent derfor oprettet 1897. Det var ikke noget egentligt præstekonvent, men et stiftsudvalg af præster og lægmænd. Stiftskonventet skulle under biskoppens forsæde bestå af stiftets fire provster, samt otte præster, valgt af stiftets præster, dog således, at stiftsprovsten var selvskreven. Tanken var så, at præsterne dernæst skulle vælge lige så mange lægmænd som provster og præster tilsammen, og at denne forsamling skulle drøfte sager af vigtighed for kirkens vel i det hele og forberede dem til forelæggelse for det udvidede landemode. Lægfolket fik på denne måde lejlighed til at fremkomme med deres udtalelser. Kultusminister Sthyr understregede, at »Meningen med det nærværende Forslag aldeles ikke var at forsøge en Kirkeforfatning indsmuglet«, men »med et Stiftskonvent bliver der begyndt i midten, hvorfra interessen kan håbes at virke udad og afføde Menighedsråd ...« Hvorlænge dette stiftskonvent blev afholdt fortæller sig i det uvisse, men meget tyder på, at det allerede var ved at ebbe ud omkring 1903. *Lolland-Falsters Stift i 150 år 1955* 163ff.

Swanes mening om stiftskonventer kommer, sammen med frykten for, hvad der ville kunne ske, nu Sthyr var blevet minister, utvetydigt frem i et brev til Stein 10.08.1897: »...jeg beklager, at Sthyr har udtalt sig for Stiftskonventers Oprettelse; ja vi kunde forstaae dette efter det Forslag, han ifjor fremførte uden Resultat i Kirkerådet [DKT 01.08.1897, *Kr. Dagbl* 24.06, 26.06.1897]. Forhaabentlig vil han vogte sig for at gjenoptage Sagen med ministeriel Autoritet« *To Høj Kirkemænd* 464f. – Andre som f.eks. sp. Rudolf Volf, Sthyr's ungdomsven, så mere positivt på sagen og mente, at »Kirkerådet kunde vel udrette mere, hvis det blev udvidet, således som nu kultusminister Sthyr foreslår, ved en art stiftsråd. Man bør gå ud fra det historisk givne og udvide dette efter tidens krav«. Rudolf Volf *En gammel præsts Livserindringer* 1926 117.

61. Da der fra Menighedskonventet 31.05.1897 fremsattes forslag om at organisere stiftssynoder af præster og lægmænd i lige tal af de kirkelige retninger, sammenkaldte Schousboe 25.11.1897 provsterne, og det besluttedes at oprette et *Stiftskonvent* for Aalborg stift: Biskop, provster samt 2 præster og 3 lægmænd fra hvert provsti skulle udgøre dets plenarforsamling, og alle tre kirkelige retninger repræsenteredes. Officielt trådte det sammen 1898 som frivillig og privat forsamling til forberedelse af en kirkeforfatning. *Fem Aalborgbisper* 83. Som anført så den forrige biskop på Fyn, Engelstoft, også en mulighed i en udvidelse af landemoderne som kirkeligt forfatningsorgan [H.J.H. Glædemark *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874* 1948 357ff], mens Stein

var mere indstillet på at satse på en udvidelse af kirkerådet. I et brev til Swane 13.04. 1891 skriver Stein: ...*min* Anskuelse modnes mere og mere derhen: *Landemodusudvidelsen* som den foreslaaede, vil Intet nytte, men skaffe Kval paa 7 Steder. Lægfolkene *ville* med. Præsterne ville ikke nøjes med Repræsentanter hvis Valg tilmed er vanskeligt; og mange provster ville see skævt til, at Præster ligesom gaa ind paa deres Omraade; Kirkeraadet ville faa en haabløs Opgave ved at samarbejde 7 Landemoders forskellige Opfattelser. – En Udvidelse af *Kirkeraadet* drager mig mere til sig. Lad *Regjeringen* vælge *ikke mange* men *Gejstlige og Lægmand* ind i Kirkeraadet...Bliver der saa Vrøvl, bliver det da kun paa *eet Sted*, og naar Folk skulle være med til at bære Vanskelighederne og Ansvar, ere de altid mere medgyrlige end naar de gaa paa kritik-kens og Agitationens Veje. *To Høj Kirkemænd* 121.

62. Det er muligt, at Sthyr ikke ville have foretaget sig yderligere, men at han var mand for reprimander selv i offentligheden vidner den officielle misbilligelse af Emil Kochs adfærd i pressen om, se note 72.
63. 17.01.1900, 2. behandlingen af Finanslovsforslaget 1900-01 (FT sp. 2574-75). Jens Christian Christensen (1856-1930) skolelærer, valgt for Venstre i Ringkøbing Amts 1. Valgkreds 1890-1920. Kultusminister 1901-5, Konseilspræsident 1905-8, forsvarsminister 1909, minister uden portefeuille 1916-18, kirkeminister 1920-22.
64. Jf. note 58.
65. 18.01.1900, 2. behandlingen af Finanslovsforslaget 1900-01 (FT sp. 2600-1). Kristoffer Marquard Klausen (1852-1924) kommunelærer, valgt for socialdemokratiet i Københavns Amts 2. Valgkreds 1895-1918, medlem af Finansudvalget 1895., dets fmd. 1913-20. 1. viceformand i FT 1913-24.
66. 18.01.1900, 2. behandlingen af finanslovsforslaget 1900-01 (FT sp 2613-14).
67. 18.01.1900, 2. behandlingen af finanslovsforslaget 1900-01 (FT sp. 2622-24).
68. Skønt Sthyr her prøver at give udtryk for, at der ikke ville være tale om et avancement ved at komme til Fyn, så er dette ikke helt korrekt. Lolland-Falster var sammen med Aalborg og Ribe typiske »gennemgangs-stifter«, hvorfra der gennem tiden er forflyttet flest bisper fra til større stifter som f.eks. Sjælland, Århus og Fyn. I løbet af Lolland Falster stifts første 100 år blev ikke mindre end 5 bisper forflyttet til større stifter. Fyn var et økonomisk langt bedre embede, jf. note 58, og var også i kirkelig henseende eftertragtet, se note 82. Et brev fra Skat Rørdam til Otto Møller 18.01.1884 bekræfter dette: Skat Rørdam har fået tilbud om bispestolen i Århus og er i syv sind, om hvad han skal svare: »...det er aldeles ikke af nogen Slags Tilbøjel[ig]h[ed] til den Højhed at være Bisp. Den har aldeles ingen Løkkelse for mig. Allermindst lokker Aarhus Bispestol.....fremfor alt de Præster i Aarhus By, – hu ha! [stiftsprovst Hans] Sørensen o.l. – Men Spørgsmaalet er, om jeg alligevel ikke bør (ofre mig, kunde jeg sige, dvs.) sige Ja,. Det kunde nu ogsaa ske paa en anden Maade; nemlig saaledes at jeg sagde til Ministeren: Aarhus vil jeg ikke til, men jeg vil gaa til Odense (Engelstoft vil i (meget?) nær Fremtid faa sin Afsked). Jeg har Grund til at tro, at han vilde gaa ind derpaa. Og Odense var dog i kirkelig Henseende et bedre Sted end Aarhus, ligesom Fyens Stift bedre end Aarhus«. *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam* III, 1f. Engelstofts afsked trak ud, men rygte om, hvem der

skulle efterfølge ham, florerede, også Sthyr's navn dukkede op i den forbindelse, jf. brev fra Sthyr 09.03.1886 til sin eftermand i Alslev Peter Nielsen Petersen (1846-1916) [senere sp. i Aagerup 1886, Trinitatis k. Kbh. 1901-16] (RA 6118) hvor Sthyr ikke regner med noget, men heller ikke afviser tanken helt: »..De Rygter, der i Efteraaret gik om, at jeg skulde til Odense, vare efter min Mening ugrundede, og kom vist kun af, at der, strax da der var Tale om, at Engelstoft skulde gaae af, var nogle Præster i Stiftet, som fik isinde at bede mig, at jeg ikke maatte sige nei, hvis Regjeringen skulde henvende sig til mig, hvad jeg slet ikke har Grund til at antage, at den vil gjøre. *I hvert fald* skal Engelstoft da først søge sin Afsked, og det gjør han vist ikke, saa længe han kan undgaae det. Nei ! jeg antager det for meget sandsynligere, at jeg kommer til at ende som præst i Deres Nabolav [ved Aagerup], og heldigvis kan jeg sige, at jeg vil være tilfreds med, hvordan Vor Herre føier det for mig..« Da Engelstoft gik af i 1889 var Sthyr stadig blandt de omtalte emner til posten. I et brev til Otto Møller skriver Skat Rørdam 19.02.1889: »Hvem det skal være, er der ingen, der ved endnu, ialfald undtagen de mest indviede, og til dem hører jeg ikke: Jeg tror imidlertid ikke, at Ministeren endnu har henvendt sig til nogen, fordi der først skal kommes til Klarhed over, hvorledes man skal forholde sig med Bispegaarden i Odense, der skal være saa forfalden, at den er omtrent ubeboelig, og derfor skal rives ned og erstattes af en ny. Det sidste Bispeemne, jeg har hørt nævne, var forresten – Gude, sikkerlig den uheldigste, som kunde vælges. Men det er utvivlsomt ikke andet end Fabel. Ellers har der været nævnt mange, saasom P. Madsen, P. Scharling, Stein; ligeledes er det sagt, at Sthyr gerne vilde flytte sin Residens til Odense, hvilket sidste for hans Vedkommende vistnok har fuldkommen Rigtighed, men neppe har fundet Genklang hos dem, der skulde flytte ham dertil«. *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam* III, 217.

69. Se note 68.

70. 18.01.1900, 2 behandlingen af finanslovsforslaget 1900-01 (FT, sp 2635).

71. 19.01.1900, 2 behandlingen af finanslovsforslaget 1900-01 (FT, sp. 2675-76).

72. Hans Øilgaard *Odensepræsten Emil Koch* 1970 66. Hans Ludvig Emil Koch (1851-1924) 1. Res. Kapellan v. Skt. Knuds k. og præst ved Gråbrødre Hospital, Odense 1883-1923. Koch havde været medunderskriver af et andragende til ministeriet 30.12.1899, om at få lov til at bruge det lokale missionshus »Elim« som midlertidig fillialkirke som begyndelsen på den påtænkte sognedeling af det befolkningsrige Skt. Knuds sogn med sine 22.000 mennesker. 02.02.1900 forelå imidlertid et afslag fra Kultusministeriet. Trods stiftsprovst Balslevs gentagne formaninger og advarsler foranledigede afslaget Koch til at indrykke en klage til ministeriet i *KD* 13.02. 1900, hvor han efterlyste motivet herfor. Han gisnede selv om, at grunden til afslaget beroede på frygten for, at en tilladelse kunne medvirke til, at IM skulle begynde at omdanne missionshusene til valgmenighedskirker, hvilket Vilhøj Beck i en artikel om IM-præsters ansættelse og forflyttelse kort forinden havde truet med. Et sådant motiv var for Koch uantageligt, da afslaget ikke ville kunne forhindre dette, hvis IM ønskede det, men tværtimod skabe »misstemning og oppositionslyst imod hele vort officielle Kirkevæsen...og forøge de frikirkelige Tilbøjeligheder, som findes mange Steder navnlig i Byerne«. Stiftsprovst Balslev var dels som konstitueret

biskop og dels som medunderskriver af andragendet ilde berørt over Kochs indlæg, og følte sig tvungent til at fremkomme med en officiel redegørelse for sit syn på sagen (*KD* 19.02.1900). Han gav modsat Koch udtryk for, at han efter Becks artikel i *KD* var »paa det rene med, at vort Andragende dermed var ødelagt, idet jeg ikke ret vel kunde tænke mig, at Ministeriet vilde besvare denne Udtalelse med selv at lade det første Missionshus indvie til Kirke«. Balslev var derfor hverken forbavset eller skuffet over nægtelsen, men havde tværtimod forberedt sine medansøgere på, at et afslag kunne blive følgen deraf. Som konstitueret biskop ønskede Balslev ikke yderligere at kommentere sagen, men tog afgørelsen til efterretning. I *KD* 23.02. 1900 kom det frem, at der dagen før i Berlingske Tidende havde været offentliggjort en skrivelse fra ministeriet til Balslev i anledning af Kochs indlæg. I denne roses Balslev for sine forsøg på at få Koch til at afstå fra sin klage, som blev anset som »et Udslag af en... falsk Idealisme« og manglende »Forstaaelse af de Former og Hensyn, som maa kræves af en Embedsmand i de officielle Forhold«. – Ministeriet kunne ikke forlange af sine (!) embedsmænd, at de altid skal være enige i ministeriets afgørelser eller afholde sig fra offentlig drøftelse af disse, men ministeriet måtte forlange af enhver Præst..., at han først og fremmest i formen holder sig indenfor det sømmeliges Grænser og ikke underlægger Ministeriets Handlinger Motiver, som han intet ved om, eller iklæder sin Fremstilling en utilbørlig agitatorisk Form, og svaret slutter med en »alvorlig Misbilligelse af Kochs Fremfærd i denne Sag, idet man haaber, at han i Fremtiden vil vise større Besindighed og større Agtpaagivenhed overfor de Hensyn, han skylder sine Foresatte«. Af Hensyn til de særlige omstændigheder anså ministeriet sig nødsaget til at offentliggøre irettesættelsen eller »næsen« af Koch. – I *KD* 22.02.1900 protesterede Beck imod Balslevs tale om, at han skulle have truet med massedannelser af valgmenigheder, hvilket han ville anse for en stor ulykke både for Folkekirken og IM, og at hans udtalelser skulle have været udslagsgivende for afslaget på andragendet fra Odense. Umiddelbart efter irettesættelsen modtog Koch en adresse med over 1900 navne på sympatisører.

73. I brev til Otto Møller 11.04.1900 skriver Thomas Skat Rørdam: »Sthyr vil jo snart komme til Odense. Det vil ikke blive rigtig behageligt for ham, ialfald i Begyndelsen, ti den offentlige Næse, han gav E. Koch, har ikke skaffet ham Venner. Hans første Gerning som Biskop vil rimeligvis blive at indvie til Interimskirke det Missionshus, som gav Anledning til Næsen, idet Indre Mission nu har – dvs. er mig fortalt at have – indvilliget i, at det udelukkende bruges til Gudstjeneste og lignende Forsamlinger« *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam* IV, 909.
74. *Fem Aalborgbisper* 131.
75. Carl Frederik Bricka (1845-1903) dansk historiker, assistent på Det kgl. Bibliotek 1871, ass. i Gehejmearkivet 1883, arkivsekr. 1885 sst. Arkivar i Rigsarkivet 1889, Rigsarkivar 1897. Redaktør af Dansk Biografisk Leksikon 1887.
76. NKS 4^e 2996, Det kgl. Bibliotek.
77. Jens Jacobsen Kokholm Bjerre (1847-1901) sp. V.-Ø. Hassing 1876-1900, provst for Kjær hrd. 1887-1900, landstingsmand valgt for Højre for 7. kreds 1890-1901, Kultusminister 1900-1.

78. Jf. note 73.

79. Biskop Rud skriver i sin bog om Emil Koch, at »Stridens dønninger lagde sig hurtigt, men efterlod sig vel nok et og andet. Det hele kom paa et for Minister Sthyr noget ubehageligt Tidspunkt, just da han skulde forlade Ministeriet for at komme til Odense som Biskop. Embedet var i nogen Tid ubesat, og Stiftsprovst Balslev fungerede som Biskop. Ved Sthyr's Tiltrædelse i det bevægede Tidsrum følte han, at der var et og andet, der trængte til at ordnes. Han aflagde resolut et lille Besøg hos Pastor Koch, der selvfølgelig gav ham en pæn og sømmelig Modtagelse. Sthyr udtalte andet Steds sin Glæde derover, ganske vist saaledes, at han viste en noget forunderlig Misforstaaelse af Situationen«. A. J. Rud *Emil Koch, en Odensepræst skildret af en ven* 1935 134.

I sin bog *Odensepræsten Emil Koch* tilføjer biskop Øllgaard, at efter Sthyr's besøg gjorde Koch »gengæld med at aflægge visit i bispegården en dag, han vidste biskoppen ikke var hjemme, og lagde sit visitkort!« *Odensepræsten Emil Koch* 66. – Det omtalte andet sted, som Rud hentyder til, kan være Sthyr's notat om Emil Koch i forbindelse med visitats i 1901, hvor han slutter med at skrive: »Da det er det høje Ministerium bekendt, at jeg som Minister maatte give ham en meget alvorlig Irettesættelse, anser jeg det dog for min Pligt at meddele, at han strax efter min Tiltrædelse af Bispeembedet kom til mig og udtalte sin Beklagelse over sin Optræden, som han nu indsaa havde været urigtig. Jeg sætter megen Pris paa ham, baade som Præst og Menneske.« *Visitatsbogen* Fyns bispearkiv.

80. KD gik i sit referat fra landemodet 29.06.1900 ud fra, at opbygningen med biskop samt provster som fødte medlemmer, foruden 2 valgte præster fra hvert provsti samt et antal lægfolk svarende til antallet af provster og præster tilsammen, var kendt af læserne, og regnede ud, at efter denne sammensætningsmåde ville et stiftskonvent for Fyens stifts vedkommende med 11 provstier komme til at omfatte 67 medlemmer, heraf 33 lægfolk.

81. I sin levnedsskrivelse fra universitetets Festskrift 1894 skriver Sthyr: »I For-aaret 1887 truede en Øiensygdom, som engang tidligere havde tvunget mig i et halvt Aar at afholde mig fra at læse og skrive, med at vende tilbage, og i den Anledning lod min Øjenlæge mig vide, at det ikke gik an, at jeg vedblev at ans-trænge mine Øjne saaledes, som jeg var nødt til. Dette gav Anledning til en Samtale, hvori han raadede mig til at forlade Universitetet, hvis der skulde til-byde sig en anden tilfredsstillende Virksomhed...[Biskop over Lolland-Fal-ster]«. I to breve til Fr. Nielsen fra Skat Rørdam kan vi følge sygdommens for-værring, bl.a. fra Skat Rørdams datters besøg hos Sthyr oktober 1902: »...hun fandt ham oppe og ret talende, men meget svag, han kan kun se med Siden af det ene Øje, ikke arbejde, kun taale ganske lidt Samtale med Folk, og hun skri-ver, at han i det hele gjorde Indtryk af en Mand, som ikke mere kunde komme til Kræfter. Det er vemodigt nok, og det er vist yderst sandsynligt, at et om end svagt – Anfald, hvis Virkninger saaledes strækker sig over mere end 3 Maane-der, ikke vil blive fulgt af virkelig helbredelse...«. 04.07.1903 skriver Rørdam: »Sthyr er snart imbecil, men føler sig ret vel og vil intet høre om at søge Af-sked, og hans Familie tør ej trænge paa for ej at volde hans Død«. Fr. Nielsens privatarkiv, RA 6031.

- 82 Journalsag 3 C 1285 (1903), Cultusministeriets arkiv, RA. Da Sthyr måtte opgive den bispestol, han havde sat så meget ind på at få, overvejede Nielsen at komme til *Fyen*. Vel var han faldet godt til i Aalborg, men økonomi, klima og savnet af store biblioteker var en hemsko, og de fyenske grundtvigianere og missionsfolk anså han for omgængeligere end de nordjyske. J.C. Christensen tilbød ham også embedet, og han var bange for at sige nej; man vidste jo ikke, om der kom flere tilbud, en uønsket (Monrad) kunde komme til Fyen og gøre skade på »dette centrale sted«, Aarhus vilde han ialtfald ikke have, selv om det økonomisk var dobbelt så godt som Aalborg; derimod kunde han ved bispeskifte til Aarhus tænke sig 1000-1500 kr. af dets midler overført til Aalborg; men åndeligt set var Aarhus ikke noget tiltalende stift. Ikke des mindre afslog han Odense – A.S. Poulsen bevidnede ham sin høiagtelse for en sådan sjælsstyrke – men han vedblev i grunden at fortryde det. *Fem Aalborgbisper* 150f. Stiftsprovst Balslev, der nu havde været konstitueret i længere perioder blev indstillet til biskop over Fyn af J.C. Christensen 18.09.1903 og tiltrådte embedet 15.11.1903.